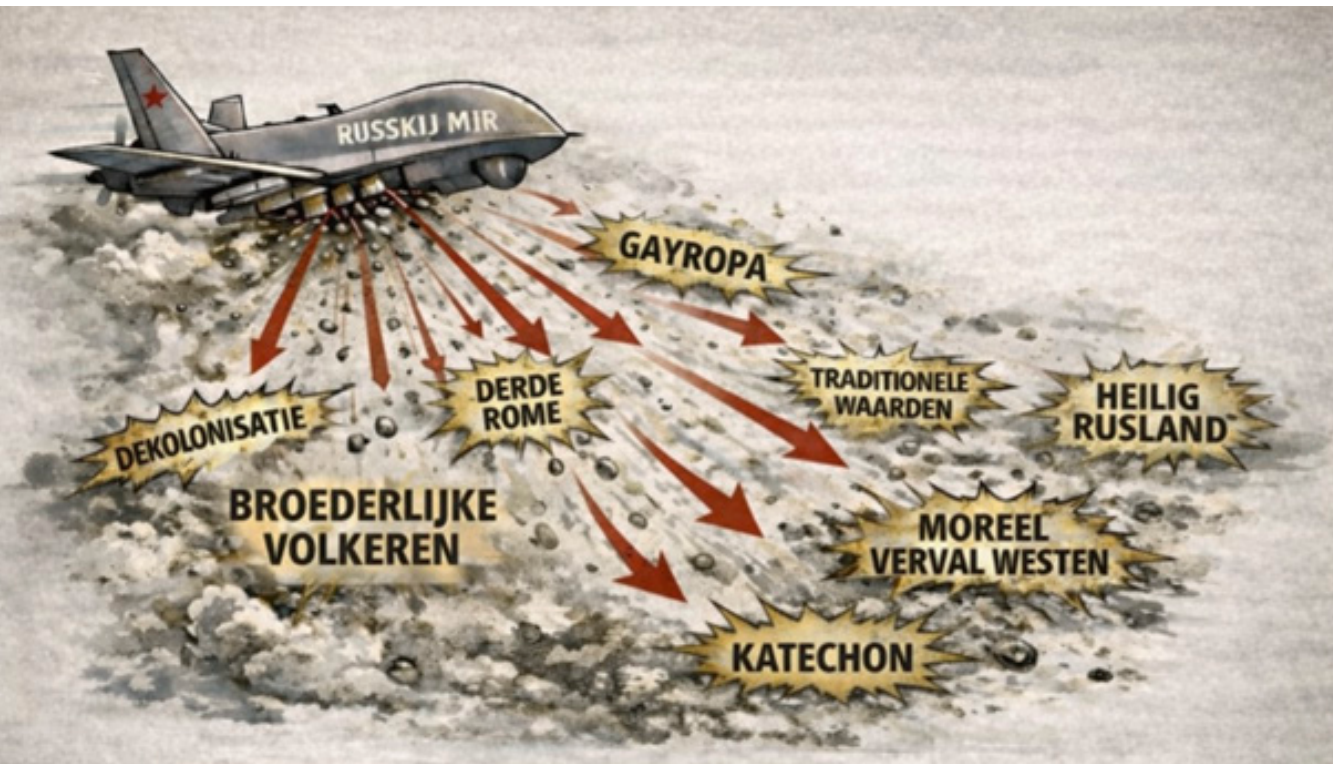

JANUARI 2026

Russische ideologische beïnvloeding en de Europese strijd om betekenis

Ideologemenzwerm: één kern-ideologeem lanceert een veelvoud aan sub-ideologemen.

Kernsamenvatting

Urgentie¹

In de twintigste eeuw werd de verhouding tussen Europa en de Sovjet-Unie bepaald door een confrontatie tussen relatief coherente, gesloten ideologische systemen. In de

eenentwintigste eeuw heeft ideologische beïnvloeding een andere vorm aangenomen. Russische beïnvloedingsoperaties richten zich niet op ideologische bekering van westerse burgers tot een samenhangend pro-Russisch wereldbeeld. Zij zijn gericht op het verzwakken van democratische veerkracht van binnenuit, door onveiligheidsgevoelens te versterken en maatschappelijke cohesie onder druk te

1 Met dank aan Joanneke Balfourt, ambassadeur van het Koninkrijk der Nederlanden in Moskou; Lionel Veer, oud-ambassadeur van het Koninkrijk der Nederlanden, Tony van der Togt, voormalig diplomaat bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, voor het kritisch meelesen en

de waardevolle opmerkingen bij eerdere versies van deze tekst, en Niels Drost, onderzoeker bij Clingendael. De verantwoordelijkheid voor de uiteindelijke inhoud berust volledig bij de auteurs.

zetten. Een onderbelicht maar strategisch cruciaal onderdeel daarvan is ideologische beïnvloeding. De Russische Federatie voert een hybride strategie waarin militaire, economische, cyber- en informatiedimensies structureel met elkaar zijn verweven. Een apart kenmerk van deze strategie is de instrumentalisering van religie: religiositeit wordt daarin functioneel gelijkgesteld aan moraliteit. Ideologische beïnvloeding is geen exclusief Russisch exportproduct; zij wordt ook binnen Europese samenlevingen zelf overgenomen, aangepast en versterkt door niet-Russische actoren. Het gaat hierbij om het herdefiniëren en politiseren van kernbegrippen als vrede, mensenrechten, soevereiniteit, familie, waarheid en traditie. Kernbegrippen worden losgemaakt uit hun oorspronkelijke historische, juridische en morele context en opnieuw geladen met betekenissen die aansluiten bij de strategische belangen van de beïnvloedende actor, in dit geval de Russische Federatie. Hierdoor raakt het publieke debat ontregeld en ontstaat verwarring over wat deze begrippen nog betekenen en wie daarover moreel gezag bezit. Deze vorm van beïnvloeding opereert diffuus, adaptief en contextafhankelijk en onttrekt zich daarmee grotendeels aan beleidsinstrumenten die zijn ingericht op feitelijke correctie en incidentgerichte weerlegging. De strijd om betekenis is gericht op het ontregelen van samenlevingen: het verdiepen van polarisatie, het ondermijnen van vertrouwen in democratische instituties en het systematisch eroderen van de samenhang binnen de EU en de NAVO.

Van desinformatie naar betekenisoorlog

Russische beïnvloeding richt zich steeds minder op aantoonbaar onjuiste feiten en steeds meer op eenvoudige, emotioneel geladen betekenselementen, die gericht zijn op maximale affectieve respons en minimale cognitieve verwerking (zogenoeten **ideologemen**). Dit zijn compacte woorden, beelden en narratieve fragmenten die morele intuïties aanspreken en zich snel laten verspreiden. Deze elementen circuleren sneller dan feiten en onttrekken zich

vaak aan rationele beoordeling. Begrippen als *rususkij mir*, “traditionele waarden”, “het collectieve Westen” en “dekolonisatie” functioneren als zulke betekenisdragers. Cruciaal is het doelgroep-specifieke karakter van deze communicatie, die wordt afgestemd op maatschappelijke gevoeligheden zoals culturele en morele waarden, vrede- en veiligheidsdiscoursen en postkoloniale en antikoloniale sentimenten. Zij vormen geen samenhangende ideologie, maar een flexibel geheel van elementen dat zich aanpast aan context en doelgroep en gelijktijdig verschillende publieken weet te bereiken. De effectiviteit van deze beïnvloeding berust op flexibiliteit en contextuele aansluiting. Betekenisdragers worden voortdurend aangepast aan lokale gevoeligheden, politieke omstandigheden en culturele codes.

Gevolgen en kwetsbaarheden

Deze vorm van semantische oorlogsvoering heeft directe veiligheidsgevolgen. Binnen Europa draagt zij bij aan de normalisering van antidemocratische frames, verscherpt zij conflicten rond identiteit, religie en migratie en tast zij het vertrouwen in overheid en media aan. Extern legitimeert zij agressie en ondermijnt zij de internationale rechtsorde. In militair-strategisch opzicht fungeert culturele en communicatieve beïnvloeding als vaste voorfase en begeleiding van militair optreden. De werking van deze strategie sluit aan bij bestaande kwetsbaarheden binnen Europese samenlevingen, waaronder sociaaleconomisch onbehagen, culturele spanningen en institutioneel wantrouwen.

Tekortkomingen in het huidige beleid

De huidige Nederlandse en Europese aanpak van Foreign Information Manipulation and Interference schiet tekort bij deze vorm van ideologische beïnvloeding. Dat blijkt telkens wanneer *framing* rond thema's als familie, vrede of soevereiniteit beleidsreacties dwingt

in defensieve posities in te nemen. Het beleid blijft sterk gericht op feitelijke correctie en incidentrespons, terwijl semantische verschuivingen en ideologische patronen onvoldoende worden onderkend. Kennis van religieuze, historische en culturele registers (dat wil zeggen: verschillende taal- en betekenislagen waarin begrippen functioneren) is beperkt aanwezig en transnationale netwerken en begunstigen blijven vaak buiten beeld. Structurele reflectie op Europese kwetsbaarheden krijgt weinig plaats. Semantische weerbaarheid veronderstelt politieke draagkracht. Zonder binnenlandse en Europese politieke overeenstemming verliezen gecoördineerde narratieven hun samenhang en geloofwaardigheid. Bestaande instrumenten blijven waardevol, maar zijn grotendeels gebaseerd op een communicatiemodel dat onvoldoende aansluit bij de huidige digitale dynamiek van ideologische beïnvloeding en culturele contexten waarmee men communiceert. Ideologische beïnvloeding vereist een zichtbare en consistente aanwezigheid in de digitale omgevingen waar ideologische beïnvloeding daadwerkelijk plaatsvindt, waaronder sociale media en andere online platformen die vandaag het primaire terrein van betekenisvorming vormen.

Kerninzicht en beleidsdoel

Weerbaarheid vraagt om aandacht voor betekenis. Ideologische beïnvloeding vormt in essentie een normatief-strategisch vraagstuk, waarin betekenis, legitimiteit en moreel gezag centraal staan. Normatief-strategisch wil zeggen dat ideologische beïnvloeding naast communicatie ook de waarden en uitgangspunten omvat waarop beleid en veiligheid steunen. Dat betekent het tijdig herkennen en duiden van ideologische beïnvloeding, het zichtbaar maken van vijandige betekenskaders en het consequent hanteren van een Europees normatief kader. Dit kader omvat de uitgangspunten van rechtsstatelijkheid, bescherming van burgers, mensenrechten en multilaterale orde zoals die binnen Europa zijn verankerd. Het beleidsdoel is het versterken van

normatieve samenhang, publieke legitimiteit en strategische weerbaarheid binnen het Nederlandse en Europese veiligheids- en buitenlands beleid. Het primaire adres van deze strategie is de eigen samenleving, met als doel publieke oriëntatie, normatief vertrouwen en democratische weerbaarheid te versterken.

Aanpak

Deze beleidsbrief vormt een noodzakelijke aanvulling op bestaande weerbaarheidsinitiatieven en biedt een praktisch kader voor diplomaten, analisten en beleidsmakers; de Toolkit operationaliseert dit op werkvloerniveau. De voorgestelde maatregelen omvatten systematische ideologie-analyse en semantische vroegsignalering, strategische communicatie vanuit eigen uitgangspunten, een dynamisch *Narrative Playbook*, versterkte interdepartementale coördinatie onder regie van Buitenlandse Zaken met betrokkenheid van Defensie, BZK, Justitie en OCW, en structurele borging van Rusland-, Oosterse-Orthodoxie- en Oost-Europa-expertise.

Slot

Semantische weerbaarheid vormt een wezenlijk onderdeel van hedendaags buitenlands en -veiligheidsbeleid. Zij vraagt om institutionele capaciteit, historische en culturele kennis en consistente normatieve communicatie. De democratische rechtsorde wordt beschermd door te voorkomen dat maatschappelijke spanningen van buitenaf worden aangejaagd en tegen haar worden ingezet. Een effectieve omgang met Russische beïnvloeding vereist een verschuiving van feitenstrijd naar betekenisbewustzijn en van een reactieve weerlegging naar een proactieve normatieve positionering binnen het publieke en politieke domein.

Toolkit

De onderstaande Toolkit vertaalt dit strategische kader in concrete analysetools en communicatieve handelingsopties voor diplomaten, analisten en beleidsmakers.

Module 1: Analyse & detectie

Doel: ideologemen (woorden en woordcombinaties, symbolen, verhalen en mythen) vroegtijdig herkennen en correct interpreteren, teneinde bruikbare informatie te leveren voor besluitvormers.

Wat levert deze module op?

- Een simpel, uniform fast-format (detectie-formulier) om elk signaal snel in kaart te brengen.
- Een korte methodiek om betekenis, emotie en politiek doel te analyseren.
- Een werkwijze om te onderzoeken wie zulke boodschappen maakt en verspreidt.
- Instructies om inconsistenties in het verhaal te vinden (aanknopingspunten voor tegenframes).

Wat is een ideologeem?

Een ideologeem is een kort, krachtig idee, symbool, beeld of woord dat politieke gevoelens structureert en collectieve handelingen richting geeft. Voorbeeld zijn “*russskij mir*”, “Z”, of bewoordingen als “traditioneel gezin”, waarbij “gezin” het Russische woord *sem’ja* aanduidt en niet “familie” in de Nederlandse betekenis. Het werkt vaak emotioneel en symbolisch; het kan dus snel invloed hebben zonder dat mensen alle feiten checken.

Stap 1: Fast-Format ideologeem-detectie

	Onderdeel	Voorbeeld:
1	Term/symbool	Z
2	Oorspronkelijke betekenis	symbool gebruikt door Russische strijdkrachten (visueel identificatieteken)
3	Huidig gebruik	herhaald in posts die militaire interventies goedpraten
4	Doelgroep	binnenlands Russisch publiek; internationale sympathisanten
5	Distributiekkanalen	Telegram, pro-Kremlin nieuwssites, TikTok, Instagram, Facebook, etc.
6	Affectie (emotie)/morele lading	trots, legitimatie van offers, oproep tot solidariteit
7	Politiek doel	normaliseren van militaire acties; mobilisatie
8	Primaire producenten/netwerken	geverifieerde militaire accounts, staatsmedia-replicatoren
9	Tegenstrijdigheden	officiële retoriek over “bescherming” tegenover modernisering die vrede voor buitenlandse investeringen nodig heeft.
10	Eerste inschatting actieniveau	proactieve voorlichting
11	Prioriteit	hoog
12	Datum/tijd van signalering	...

Stap 2: Driehoeksanalyse – betekenis, emotie, doel

Analyseer het ideologeem systematisch op drie niveaus. Dit voorkomt oppervlakkige conclusies.

1. Semantische kern (betekenis)
 - Vraag: welk woord, symbool of beeld staat centraal?
 - Werk uit: oorsprong en welke concrete beelden of uitspraken erbij (kunnen) horen.
 - Voorbeeld: “*russkij mir*” historisch; culturele gemeenschappelijkheid; hedendaags: rationale voor invloedssfeer.
2. Affectieve lading (emotie & moraal)
 - Vraag: welke emotie probeert het op te roepen? (trots, angst, woede, walging, hoop)
 - Noteer: welke morele waarden of plichten aangesproken worden (plicht, zuiverheid, slachtofferrol, zingeving).
 - Waarom dit belangrijk is: emoties bepalen of mensen ontvankelijk zijn.
3. Politieke functie (wat wil men bereiken?)
 - Vraag: welk praktisch of politiek doel dient het woord?
 - Mogelijke doelen: legitimatie van agressie, mobilisatie, polarisatie van een gemeenschap, ondermijning van vertrouwen in instituties.
 - Conclusie: stel in één zin het (vermoedelijke) politieke doel vast.

Stap 3: Contextuele mapping: waar en voor wie werkt het?

Plaats het ideologeem in verschillende contexten en doelgroepen:

- Context (kanalen en situaties): officiële speeches, staatsmedia, sociale media (Telegram, VK), kerkelijke preken, academische pamfletten, diaspora-fora.
- Doelgroepen: binnenlands publiek in Rusland; Russischtalige diaspora; rechts-conservatieve groepen in Europa; publieksgroepen in de *Global South*.

Voor elk paar (context × doelgroep) noteer:

- Hoe het ideologeem wordt gepresenteerd (beeld, anekdote, statistiek).
- Welk effect het waarschijnlijk heeft (radicalisering, normalisatie, verwarring).

Met deze stap maak je onderscheid tussen “algemene propaganda” en “gerichte beïnvloeding”. Bij deze analyse wordt tevens expliciet meegenomen welke bestaande maatschappelijke spanningen, vormen van institutioneel wantrouwen of sociaal-culturele conflicten binnen de eigen context de ontvankelijkheid voor dit ideologeem vergroten.

Stap 4: Inconsistenties en tegenstrijdigheden

Veel beïnvloedingscampagnes bevatten interne spanningen. Die zijn bruikbaar.

1. Zoek naar expliciete tegenstrijdigheden. Bijvoorbeeld: apocalyptische religieuze taal die wordt gecombineerd met boodschappen over economische vooruitgang en stabiliteit.
2. Zoek tactische tegenstellingen. Bijvoorbeeld: staatsmedia zeggen X, maar lokale opiniemakers Y.
3. Documenteer voorbeelden met datum en bron.

Gebruik deze inconsistenties later als materiaal voor tegenframes of voor het blootleggen van instrumentele intenties (“kijk: ze zeggen dit, maar doen dat”).

Stap 5: Actor en netwerk mapping

Identificeer wie het verhaal produceert en verspreidt en hoe die actoren met elkaar verbonden zijn.

1. Wie: media-outlets, *think-tanks*, religieuze organisaties, individuen (journalisten, priesters).
2. Onderzoek wie citeert wie; wie geeft subsidie aan wie; wie deelt content van wie.
3. Label: statelijke actor, para-statale actor, particulier, diaspora-auteur.
4. Markeer betrouwbaarheid en invloed (hoog/medium/laag bereik).

Analyse van propagandanetwerken vraagt om scherp onderscheid tussen inhoudelijke duiding en juridische of politieke maatregelen. Generieke verboden of persoonsgerichte sancties kunnen, wanneer zij onvoldoende rechtsstatelijk zijn ingebed, zelf onderdeel worden van vijandige *framing* over westerse censuur. De analyse omvat ook, bijvoorbeeld, Russische diaspora-actoren die alternatieve, democratische perspectieven uitdragen, met aandacht voor hun kwetsbare positie, veiligheidsrisico's en de vraag wie binnen

verdeelde ballingschapsgemeenschappen gezaghebbend spreekt.

Waarom: als meerdere bronnen hetzelfde frame herhalen is er vaak sprake van een gecentraliseerd productiecentrum. Als bronnen juist tegenstrijdig zijn is er sprake van een zwakke plek binnen het frame.

Stap 6: Vergelijkende casuïstiek

Vergelijk het signaal met bekende gevallen uit de regio of eerdere campagnes.

- Kijk naar parallellen (bijvoorbeeld symbolen of retorische patronen) met eerdere campagnes uit de regio.
- Noteer welke responsen hebben gewerkt of mislukten in vergelijkbare gevallen.

Dit helpt inschatten welke tactiek waarschijnlijk effectief is en welke risico's bestaan.

Module 2: Strategische communicatie

Deze module geeft een handleiding hoe je effectief communiceert wanneer staten, organisaties of vijandige individuen misleidende narratieven gebruiken om verwarring te zaaien, democratische samenlevingen te polariseren of om agressie te rechtvaardigen. De nadruk ligt op praktische technieken.

Doel:

1. Voorkomen dat we onbewust het vijandige frame herhalen en daarmee versterken of normaliseren;
2. Het Europese narratief helder definiëren en consistent toepassen, met nadruk op rechtsstaat, scheiding der machten, wederzijdse controle, multilateralisme, secularisme (scheiding van kerk en staat) en mensenrechten, en wordt expliciet onderscheiden van hedendaagse Amerikaanse frames die een andere politieke en morele logica volgen;
3. Het publiek weerbaar maken;
4. Geloofwaardige boodschappers inschakelen die autoriteit hebben binnen hun eigen domein.

Waarom dit belangrijk is: Vijandige narratieven zijn geen gewone meningsverschillen. Ze zijn ontworpen om emoties los te maken, vertrouwen te ondermijnen en het debat te verleggen naar een terrein waarop de tegenstander sterk staat. Als je binnen dat frame reageert, verlies je. Zelfs wanneer je “wint” op feiten. De kunst is om niet te reageren op de invulling, maar op het ontwerp van het frame zelf.

Stap 1: Narrative separation: blij buiten het vijandige frame.

Veel propaganda werkt door een verkeerd uitgangspunt op te leggen. Voorbeelden hiervan zijn: “de NAVO is agressief”/“het Westen is decadent”/“Oekraïne bestaat niet echt”. Deze ideologemen werken juist doordat zij aansluiten bij reeds aanwezige twijfels en ambivalenties binnen Europese samenlevingen, bijvoorbeeld rond NAVO-uitbreiding, historische claims op de Krim of de vermeende jonge staatsgeschiedenis van Oekraïne. Een reflexmatige ontkenning (“dat is niet zo”) bevestigt het frame, doordat de discussie wordt gevoerd binnen de door de ideologemen gestelde premissen.

Narrative separation betekent in deze context dat je:

- Niet het uitgangspunt van de tegenstander accepteert.
- het gesprek verschuift naar een ander, relevant en principiële uitgangspunt.
- consistent, duidelijk en kort blijft (geen defensief gedoe).

Voorbeeld:

- Aanval: De NAVO dwingt Oekraïne om lid te worden.
- Fout: Dat doen we niet, dit is een misverstand.
- Goed (frame-break): De centrale vraag is of landen zelf hun veiligheid mogen kiezen, zonder bedreiging of dwang. Wij ondersteunen die soevereiniteit.

Kortom, op deze manier wordt het debat verplaatst naar een principiële norm: vrijheid, recht, soevereiniteit.

Stap 2: Drie reactie-technieken

A. *Frame-breaking* (doorbreek het verkeerde uitgangspunt)

- Stel het juiste principe centraal.
- Herhaal dat principe, niet de aanval.
- Gebruik eenvoudige, positieve taal.

Voorbeelden:

- Aanval: “Europa wil Rusland vernietigen.”
- *Frame-break*: “Europa wil een veilige wereld waarin alle landen, ook Rusland, binnen internationaal recht leven. Veiligheid ontstaat door stabiliteit, niet door agressie.”

B. *Conceptual exposure* (leg de leegte van het ideologeem bloot)

Veel ideologemen zijn vaag. Denk aan het gebruik van termen als decadent, globalistische elites of morele degeneratie. Ze klinken krachtig maar betekenen weinig als je er concrete vragen over stelt.

Techniek:

- Vraag naar definities, voorbeelden, logica.
- Doe dit rustig en feitelijk. Je dwingt de boodschapper tot concreetheid, waardoor de kracht van het ideologeem wegvalt.

Voorbeeld:

- Claim: “Het Westen is decadent.”
- Exposure: “Welke specifieke gedragingen bedoelt u? En hoe zouden die een bedreiging voor de Russische staat vormen? Laten we dat helder maken.”

Kortom, met deze techniek haal je de “magie” uit het woord; het verandert van een wapen in een lege term.

C. *Proactive reframing* (zet de norm zelf neer)

Soms kan een ideologeem heel persoonlijk aanvoelen, bijvoorbeeld als het gaat over de ‘vermeende hypocrisie’ in het Westen (bijvoorbeeld: vergelijking tussen verschillende conflicten). Hier is het belangrijk om niet reactief te ontkennen (“Nee hoor, dat is niet hypocriet”), maar proactief te benoemen welk principe je hanteert.

Deze techniek benoemt waar waarden als veiligheid, waardigheid en orde ook in andere narratieven voorkomen, terwijl hun verschillende politieke invulling en inzet zichtbaar wordt gemaakt.

- Niet-wenselijke reactie: “Oekraïne en Gaza zijn onvergelykbaar.” Deze ontkenning miskent dat conflicten altijd zowel vergelijkbare als niet-vergelijkbare elementen hebben en verlegt het debat naar een absolute tegenstelling in plaats van naar een analyse van overeenkomsten en verschillen.
- Wenselijke reactie: “Ons consistente principe is de bescherming van burgers en het respect voor de internationale rechtsorde. Ieder conflict heeft zijn eigen dynamiek, maar onze inzet voor recht, hulpverlening en diplomatie blijft dezelfde, ook wanneer we die idealen niet overal perfect kunnen verwezenlijken. Dus moeten we bezien wat de overeenkomsten en de verschillen zijn tussen Oekraïne en Gaza.”

Kortom, het gesprek verschuift van “dubbele standaarden” naar “universele principes”.

Stap 3: Ontwikkel kernboodschappen (positieve tegenframes)

Mensen onthouden geen feitenlijsten maar wel verhalen. Een effectief tegenverhaal:

1. is kort (1–3 zinnen);
2. benoemt een gedeelde waarde (veiligheid, recht, waardigheid, keuzevrijheid);
3. schetst een eenvoudig, aantrekkelijk beeld;
4. gebruikt geen jargon;
5. herhaalt dezelfde boodschap consistent in verschillende kanalen.

Deze tegenframes zijn bewust kort en herhaalbaar geformuleerd, zodat zij dezelfde discursieve ruimte kunnen innemen als de ideologemen waarop zij reageren.

Voorbeelden die kunnen worden gebruikt:

- Tegenframe “Gezin”: “Familie is de plek waar waardigheid, wederzijdse zorg en verantwoordelijkheid ontstaan. Daarom beschermen we gezinnen door ruimte te laten voor diverse gezinsvormen en door een samenleving te bouwen waarin ieder kind veilig kan opgroeien.”

- Tegenframe “Vrede”: “Ware vrede is geen stilte onder dwang, maar veiligheid door recht. Geweld wordt getemd door recht. Europa werkt aan een vrede waarin soevereiniteit wordt gerespecteerd en agressie geen beloning krijgt.”
- Tegenframe “Identiteit”: “Identiteit groeit door cultuur, taal en vrijheid en niet door angst of uitsluiting. Sterke samenlevingen ontstaan wanneer mensen hun eigen verhaal kunnen bouwen.”

Stap 4: Kies geloofwaardige boodschappers

Een boodschap is zo sterk als de persoon die haar uitspreekt. Vooral wanneer tegenstanders beweren dat westerse politieke elites niet te vertrouwen zijn, werkt het beter wanneer anderen het verhaal vertellen:

- religieuze leiders;
- leerkrachten;
- lokaal bekende journalisten;
- academici en onderzoekers;
- ervaringsdeskundigen (bijv. mensen uit de diaspora die Europese waarden delen, veteranen, hulpverleners);
- kunstenaars en cultuurmakers.

Waar moet je op letten?

- Authenticiteit: de boodschapper moet niet als “instrument van de staat” klinken.
- Lokale legitimiteit: kies mensen die autoriteit hebben binnen hun eigen gemeenschap.
- Samenhang: geef dezelfde kernboodschappen aan verschillende boodschappers, maar laat ze deze in hun eigen taal en stijl uitspreken.

Bij voorkeur worden deze boodschappen gedragen door actoren met eigen morele of professionele autoriteit, en niet primair door overheidswoordvoering.

Module 3: Interdepartementale coördinatie en gemeenschappelijke respons

Het wordt aanbevolen een vaste interdepartementale werkgroep Semantische Weerbaarheid in te richten onder regie van BuZa, met deelname van onder meer Defensie, BZK, Justitie en OCW.

De betrokkenheid van OCW is essentieel gezien de verantwoordelijkheid voor media, educatie en mediageletterdheid binnen het Nederlandse informatie-ecosysteem, en daarmee voor de maatschappelijke voorwaarden waaronder semantische beïnvloeding kan worden herkend en weerstaan.

Naast interdepartementale afstemming is het wenselijk vaste thematische briefings te organiseren voor betrokken beleidsmedewerkers, met expliciete aandacht voor achterliggende betekenisstructuren, religieuze referenties en het gebruik van taal en beeld in ideologische beïnvloeding.

De werkgroep dient:

- een permanent karakter te hebben (geen ad-hoc structuur);
- te beschikken over een helder mandaat;
- periodiek bijeen te komen en ad-hoc te kunnen escaleren bij acute dreiging.

Een combinatie van een expertwerkgroep (REKA-netwerk) en een breed samengesteld burgerpanel verdient de voorkeur. Door burgers met uiteenlopende sociaaleconomische, levensbeschouwelijke en politieke achtergronden systematisch dezelfde vragen voor te leggen – hoe resoneert dit ideologeem bij jou en hoe denk je dat het bij anderen resoneert – ontstaat empirisch inzicht in maatschappelijke ontvankelijkheid. Dit is cruciaal, omdat ideologemen sterk verschillen in impact: terwijl “*rususkij mir*” vaak als exotisch wordt ervaren, kunnen termen als “gayropa” of “het decadente Westen” juist breed resoneren.

Gedeelde *situational awareness* als kernfunctie

Een gedeeld beeld van narratieve dreigingen is essentieel. Het wordt aanbevolen om binnen de werkgroep te werken met:

- gezamenlijke analyses van narratieve trends;
- geïntegreerde beoordeling van buitenlandse en binnenlandse effecten;
- gedeelde informatieproducten die beleidsmatig bruikbaar zijn.

Dit voorkomt fragmentatie, tegenstrijdige boodschappen en lacunes tussen veiligheids- en cohesiedomeinen.

Cohérentie in respons en communicatie

Interdepartementale coördinatie moet resulteren in:

- consistente kernboodschappen;
- duidelijke afspraken over wie extern communiceert;
- afstemming tussen diplomatieke, beleidsmatige en publieke communicatie.

BuZa heeft hierin een natuurlijke leidende rol gezien zijn internationale positionering en netwerkfunctie.

Testen van responsvermogen

Het is aan te bevelen om narratieve dreigingen structureel mee te nemen in interdepartementale oefeningen, waaronder:

- scenario-analyses;
- *red-teaming*;
- simulaties van internationale informatie-incidenten.

Dit versterkt het anticiperend vermogen en vergroot bestuurlijke paraatheid.

Module 4: Evaluatie en bijstelling

Evaluatie moet integraal onderdeel zijn van de strategische communicatiestructuur, niet een ad-hoc toevoeging. Aanbevolen wordt een kader dat:

- zowel kwantitatieve als kwalitatieve indicatoren hanteert;
- onderscheid maakt tussen output (bereik, snelheid) en impact (vertrouwen, *framing*);
- periodiek wordt toegepast (bijv. per kwartaal of halfjaar).

Balans tussen meetbaarheid en maatschappelijke duiding

Kwantitatieve data (zoals bereik en detectiesnelheid) zijn noodzakelijk, maar onvoldoende. Evenzeer van belang zijn:

- verschuivingen in publieke opinie;
- veranderingen in het publieke debat en mediataal;
- mate waarin vijandige frames worden overgenomen of juist vermeden;
- vertrouwen in nationale en internationale instituties.

Deze kwalitatieve inzichten zijn essentieel voor beleidsmatige bijsturing.

Feedback naar beleid, analyse en training

Evaluatieresultaten dienen systematisch te worden teruggekoppeld naar:

- analytische kaders en detectiemethoden;
- strategische communicatie-richtlijnen;
- opleidings- en trainingsprogramma's voor diplomaten en beleidsmedewerkers.

Zo wordt voorkomen dat strategieën verouderen of losraken van de praktijk.

Structurele vastlegging van *lessons learned*

Het wordt aanbevolen om successen en mislukkingen consequent vast te leggen in casusanalyses. Deze documentatie:

- versterkt het institutioneel geheugen;
- voorkomt herhaling van fouten;
- ondersteunt transparantie en verantwoording;
- vormt een basis voor internationale kennisdeling.

Internationale afstemming en kennisdeling

Gezien het grensoverschrijdende karakter van narratieve beïnvloeding is structurele uitwisseling met:

- EU-partners;
- NAVO-structuren (zoals StratCom COE);
- Hybrid CoE in Helsinki²;
- gelijkgezinde landen.

Dit versterkt de collectieve weerbaarheid en positioneert Nederland als een actieve en betrouwbare partner. Daarbij wordt rekening gehouden met ideologische spanningen binnen NAVO-kaders, waaronder stromingen die internationale samenwerking benaderen vanuit een "civilisationeel" en – in Kremlin-terminologie – multipolair perspectief.

2 Zie voor de missie van het European Centre of excellence for countering hybrid threats: <https://www.hybridcoe.fi/>.

Beleidsbrief

1. Probleemstelling: De nieuwe betekenisoorlog

Rusland voert een nieuwe soort oorlog. Naast tanks en raketten voert het een aanval op onze woorden en waarden. De in de Kernsamenvatting genoemde kernbegrippen worden doelbewust uitgehold en tegen ons gebruikt. Uitspraken als “Europa is tegen traditionele familiewaarden” of “Europa is oorlogszuchtig” zijn geen onschuldige leugens, maar emotionele munitie. Het doel is zelden overtuiging; het is ontwrichting en manipulatie, gericht op het verdiepen van polarisatie en het ondermijnen van vertrouwen in instituties, zowel binnen als buiten Rusland. Deze semantische beïnvloeding is niet overal even effectief. Zij werkt vooral waar zij kan aansluiten bij bestaande maatschappelijke spanningen, lokale waardenconflicten (bijvoorbeeld rond “woke” versus “anti-woke” of rond het homohuwelijk en LGBTQ+-rechten), sociaaleconomisch onbehagen en institutioneel wantrouwen. Russische ideologische beïnvloeding creëert deze kwetsbaarheden niet primair, maar activeert en verscherpt ze.

Deze aanval vereist een directe en praktische aanpak. Met deze Toolkit en Beleidsbrief vullen wij de semantische en ideologische blinde vlek in het huidige beleid aan.

2. Beleidscontext en inbedding

2.1 Bestaande instrumenten: Tekort in huidig beleid

Europa en het VK hebben hun verdediging tegen hybride dreigingen de afgelopen jaren versterkt. Instrumenten als de EU Strategic Compass, het EEAS Counter-FIMI Framework en de Britse RESIST 3-toolkit bieden een waardevol kader voor het herkennen en weerleggen van desinformatie.³

3 European Union. *A Strategic Compass for Security and Defence*. Brussels: Council of the European Union, 21 March 2022. Beschikbaar via: https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence_en;

Toch schieten deze instrumenten tekort. Ze zijn gericht op het ontcrachten van feitelijke onjuistheden, maar missen het gereedschap om de diepere betekenislagen van Russische beïnvloeding te ontmantelen. Constructies als de “*ruskij mir*” (“Russische Wereld”) werken niet als één afgeronde doctrine, maar als losse, manipuleerbare, snel inzetbare betekenis-elementen die zich soepel laten inzetten in uiteenlopende contexten en sociale groepen en inspelen op culturele angsten en morele intuïties. Om te begrijpen hoe deze werking zich ontvouwt, moet eerst zichtbaar worden hoe de “*ruskij mir*”-constellatie zelf is opgebouwd. Wanneer Rusland de term “dekolonisatie” inzet om westerse invloed in Afrika te delegitimeren, fungeert dit als ideologische omkering: bestaande postkoloniale afhankelijkheden worden niet opgeheven, maar vervangen door nieuwe vormen van politieke, militaire en economische afhankelijkheid. Het ideologeem “dekolonisatie” maskeert zo feitelijke rekolonisatie.

“*Ruskij mir*” kan zelf worden gezien als een overkoepelend ideologeem⁴ dat andere ideologemen bijeenhoudt zonder ze tot één leer

European External Action Service (EEAS). *Countering Foreign Information Manipulation and Interference (FIMI): Toolbox and Framework*. Brussels: EEAS, 2023. Beschikbaar via: https://www.eeas.europa.eu/eeas/countering-foreign-information-manipulation-and-interference-fimi-toolbox_en; UK Government. *RESIST 3: Counter-Disinformation Toolkit*. London: Government Communication Service, Cabinet Office, 2023. Beschikbaar via: <https://www.communications.gov.uk/publications/resist-3-building-resilience-to-information-threats/>.

4 In deze Beleidsbrief gebruiken wij de term *ideologeem* in aansluiting bij bestaand cultuur- en discoursanalytisch onderzoek naar politiek geladen betekenisdragers, maar functioneel aangescherpt als analytisch instrument voor beleidsmatige monitoring en interventie; de verdere uitwerking hiervan verschijnt in een aanstaande studie. Voor het begrip *ideologeem* zie Fredric Jameson, *The Political Unconscious* (1981), in aansluiting bij eerdere impulsen uit literatuur- en taaltheorie (Bachtin, Voloshinov, Kristeva) en latere filosofische reflecties in de Russische context (Guseinov). Deze benadering bouwt voort op, maar vervangt niet, de *Begriffsgeschichte* van Koselleck en Conze: zij analyseert hoe begrippen functioneren binnen ideologemen met een primair motiverende en legitimerende, eerder dan cognitief-verhelderende functie.

te disciplineren. Deze open structuur – een zwerm losse elementen rond een gedeeld vijandsbeeld – maakt het geschikt voor wisselende coalities en verklaart de brede inzetbaarheid binnen en buiten Rusland. Het ideologeem “*rususkij mir*” is dominant door zijn meerduideligheid: *rususkij* activeert tegelijk etnisch-nationalistische en religieus-historische associaties, terwijl *mir* tegelijk “wereld”, “vrede” en “traditionele gemeenschap” oproept, waardoor het uiteenlopende publieken kan verbinden met behoud van semantische meerduideligheid.

Het “*rususkij mir*”-ideologeem put uit uiteenlopende bronnen: orthodoxe theologie, negentiende-eeuwse imperiale historiosofie, Sovjetnostalgie en postkoloniale anti-Westernisme. “*Rususkij mir*” werkt tevens op verschillende niveaus. Binnen Rusland richt zij zich op drie concentrische cirkels:

- de binnenlandse bevolking, de Russische gemeenschappen in het zogeheten *blizhnee zarubezh'e*,⁵ en de wereldwijde Russische “civilisatie”, inclusief diaspora's die door het Kremlin op hun vermeende culturele verbondenheid worden aangesproken.
- Buiten Rusland opereert zij richting landen met een dominante orthodox-christelijke traditie; richting autocratische bondgenoten binnen de EU; richting religieus-traditionalistische milieus (orthodox, katholiek, protestants, evangelicaal, islamitisch, joods) die zich door de westerse cultuur ontworteld achten; en
- richting radicaal- en extreemrechtse bewegingen die vanuit een seculier, vaak expliciet anti-modern kader ontvankelijk zijn voor antiwesterse thema's. Ook in delen van de radicaal-linkse anti-imperiale scene functioneren elementen van “*rususkij mir*”

5 *Blizhnee zarubezh'e* (ближнее зарубежье) is de Russische aanduiding voor de directe buurlanden van de voormalige Sovjet-Unie. De term suggereert dat deze staten – mede door historische, taalkundige en veiligheidsbanden – tot een natuurlijke invloedssfeer van Rusland behoren en daarom niet als volwaardig “buitenland” worden beschouwd, maar als een gebied waarvan Rusland vindt dat het daar bijzondere belangen en rechtstreekse betrokkenheid heeft. Het omvat landen als Oekraïne, Belarus, Moldavië, Georgië, Armenië, Azerbeidzjan, Kazachstan, Oezbekistan, Kirgizië, Tadzjikistan en Turkmenistan.

als identificatiepunt. In Sub-Sahara Afrika verschijnt dezelfde constellatie opnieuw in een ander register, via een retoriek van antikoloniaal herstel.

Juist deze uiteenlopende ingangen maken duidelijk hoe “*rususkij mir*” naar binnen cohesie en diaspora-binding consolideert, en naar buiten uiteenlopende publieken aanspreekt: orthodoxe gemeenschappen; religieus-traditionalistische groeperingen in Europa en de VS die hun eigen tradities bedreigd achten; niet-religieuze illiberale bewegingen; en anti-moderne formaties van zowel rechts als links. De gedeelde noemer is niet inhoudelijke overeenstemming, maar de mogelijkheid om diverse grieven te plaatsen binnen één vijandbeeld. Daardoor verbinden ideologische elementen zich via *frame-bridging* – het verbinden van uiteenlopende thema's tot één gedeeld vijandbeeld – met vraagstukken van orde, moraliteit en hegemonie. Deze werkwijze staat niet op zichzelf: zij vormt het patroon waaronder ook de afzonderlijke ideologemen functioneren.

Dit mechanisme is hetzelfde bij afzonderlijke ideologische bouwstenen: ideologemen verschuiven moeiteloos tussen contexten, hechten zich aan uiteenlopende politieke agenda's en functioneren in verschillende delen van de samenleving en op verschillende continenten. Zij vormen geen systeem, maar een zwerm suggestieve elementen die door hun vaagheid meerdere publieken tegelijk aanspreken. Begrippen als “traditionele waarden” illustreren dit: de term blijft bewust ongespecificeerd – welke traditie?: Russisch, algemeen christelijk, orthodox, nationaal, katholiek, Bijbels ...? – waardoor actoren met uiteenlopende belangen zich erin herkennen zonder inhoudelijke overeenstemming. Die openheid is geen zwakte, maar de kern van hun werking.

Daarbij bestaat in Rusland een dubbele laag. Voor bestuurlijke en intellectuele elites is er een uitgewerkte ideologische versie, ontwikkeld in academische en semi-officiële kringen.⁶ Voor

6 Zoals de milieus rond Doegin of het Il'in-centrum aan de Russische Staatsuniversiteit voor Geesteswetenschappen

het brede publiek circuleert een versimpelde, ritmisch herhaalde variant van dezelfde kernbegrippen. Voor de producent van deze bouwstenen telt slechts, of een ideologeem bruikbaar is in beide registers: theoretisch voor een elite en onmiddellijk in alledaagse communicatie. Het doet er niet toe of het effect via argument of via gevoel ontstaat; beide publiekslagen worden parallel bespeeld.

Daarom is een klassiek, op feitencorrectie gericht instrumentarium ontoereikend. Niet een doctrine, maar een fluïde constellatie van ideologemen vormt de kern van de hedendaagse beïnvloeding. Dit vraagt om een ander beleidskader: één dat deze fragmentarische werkwijze zelf kan blootleggen, duiden en doorbreken.

2.2 Noodzaak van een Westers tegengeluid

De analyse in deze beleidsbrief laat zien dat Russische ideologische beïnvloeding zich steeds nadrukkelijker richt op Europese samenlevingen zelf. Digitale platforms als TikTok, Instagram, Telegram en gespecialiseerde online fora zijn daarbij de belangrijkste verspreidingskanalen. Via deze infrastructuur bereiken narratieven grote publieken, vaak buiten het blikveld van beleidsmakers en toezichthouders.

Weerbaarheid vergt in deze context een herkenbaar Westers tegengeluid, verankerd in de eigen samenleving. Het gaat om het versterken van normatieve oriëntatie en

(RGGU), en in voorstellen voor een nieuwe staatsideologie zoals in Sergej A. Karaganovs rapport (2025). Sergej Karaganov (Сергей Карганов) is een invloedrijke Russische buitenland- en veiligheidsdenker, verbonden aan de Higher School of Economics en jarenlang adviseur van de presidentiële administratie. Hij behoort tot de kernfiguren die het zogeheten beschavingsdenken en de strategische koers van Rusland richting confrontatie met het Westen theoretisch hebben onderbouwd. In juli 2025 publiceerde hij een rapport waarin hij openlijk pleitte voor de formulering van een nieuwe staatsideologie, gebaseerd op imperiale continuïteit, strategische autonomie en een herpositionering van Rusland als "beschavingsstaat". Dit document wordt binnen beleidskringen beschouwd als een ideologische blauwdruk voor de huidige koers. De Engelstalige versie: <https://svop.ru/wp-content/uploads/2025/09/russias-living-idea-dream.pdf>.

publieke weerbaarheid binnen Europa zelf. Betekenisgeving, morele consistentie en geloofwaardigheid zijn daarbij doorslaggevend.

De recente Roemeense verkiezingen maken deze verschuiving zichtbaar. Een pro-Russische presidentskandidaat wist via een grotendeels onopgemerkte TikTok-campagne brede electorale steun te mobiliseren. Dat voorbeeld laat zien dat klassieke vormen van monitoring en traditionele media tekortschieten. Initiatieven als Radio Free Europe blijven relevant en kregen recent extra steun van westerse overheden, maar zijn vooral gebaseerd op een communicatiemodel dat niet aansluit bij de huidige digitale dynamiek.

Het spanningsveld tussen pluraliteit en weerbaarheid, dat in deze beleidsbrief centraal staat, vraagt daarom om een volgende stap. Nodig is een zichtbare en inhoudelijk consistente semantische aanwezigheid in de digitale omgevingen waar ideologische beïnvloeding daadwerkelijk plaatsvindt. Alleen zo kan de strijd om betekenis binnen een open democratische rechtsorde effectief worden gevoerd.

3. Analyse: Het Russische semantische ecosysteem en zijn externe invloed

3.1 Russische narratieve bouwstenen: Ideologemen als adaptief wapen

Zoals in de kernsamenvatting beschreven, werkt een ideologeem door herhaling en affectief appel. Denk aan de "Z" of "Heilig Rusland". Het werkt niet door logica, maar door herhaling en het oproepen van sterke gevoelens als trots, angst, walging, morele verontwaardiging. Wie het overneemt, ervaart het alsof hij deel wordt van een groter geheel.

Ideologemen verschuiven gemakkelijk van betekenis. Hun lading verandert met de situatie, de doelgroep en het kanaal waarin ze verschijnen. Dat geldt voor termen als "traditionele waarden", die in uiteenlopende debatten opduiken zonder dat duidelijk wordt welke traditie bedoeld is.

Ook historische figuren kunnen fungeren als ideologemen en worden op deze manier telkens opnieuw geladen: namen als Aleksandr Nevskij of Stalin verschijnen in uiteenlopende rollen, waarbij elke context een andere betekenis activeert zonder dat daarop een samenhangend historisch verhaal rust. Aleksandr Nevskij circuleert in het huidige Russische discours als “heilige strijder” en symbool van militaire standvastigheid, terwijl hij in de orthodoxe kerkgeschiedenis een heel ander profiel heeft en in de Sovjetfilmtraditie weer op een andere manier werd ingezet. Stalin ondergaat vergelijkbare verschuivingen: in officiële historiografie blijft hij verantwoordelijk voor terreur en repressie, maar in hedendaagse propagandistische communicatie verschijnt hij soms als organisator, manager of belichaming van nationale kracht. Deze variaties vormen geen doorlopend historisch narratief; het zijn opeenvolgende bewerkingen die elk binnen hun eigen context een specifieke functie vervullen, waardoor dezelfde naam of verwijzing telkens een nieuwe inzet krijgt.

3.2 Ideologemen: Vijf werkingsmechanismen

De effectiviteit van ideologemen berust op vijf onderling verbonden eigenschappen:

1. **Combinatie van Concepten:** Ze smelten verschillende ideeën samen tot een nieuwe, krachtige betekenis (bijv. het combineren van Moskou en Rome in “Derde Rome” om een goddelijke lotsbestemming te suggereren (Rusland), het combineren van “traditie” en “waarden”, wat “moderne waarden” impliciet uitsluit en een tegenstelling suggereert).
2. **Functionele Plasticiteit:** Ze blijven overtuigend in uiteenlopende en tegenstrijdige contexten. Het begrip “traditionele waarden” kan bijvoorbeeld worden ingezet om LGBTQ+ rechten aan te vallen in Europa, terwijl het solidariteit kweekt met conservatieve groepen in het Global South.
3. **Polariserende Oppositie:** Ze reduceren complexiteit tot een rigide “wij-zij” tegenstelling, waarbij meningsverschil wordt opgeblazen tot existentiële dreiging. Compromissen zijn niet wenselijk of betekenen zelfs verraad of gebrek aan morele overtuiging.

4. **Minimaliteit:** Doordat ze zo simpel zijn – een symbool of letter – zijn ze makkelijk te kopiëren en verspreiden ze zich snel.
5. **Sensorische Omzeiling:** Ze nestelen zich in het collectieve gevoel via visuele beelden, rituelen en geluid, waardoor ze rationele kritiek voorbijgaan.

Deze mechanismen onthullen zowel de Russische strategie als de noodzaak tot Europese zelfreflectie: gelijkaardige polariserende opposities verschijnen in westerse debatten over identiteit, waar begrippen als “soevereiniteit” eveneens worden hergecodeerd, wat interne kwetsbaarheden blootlegt die Russische beïnvloeding versterken.

Elk ideologeem kan vele betekenissen hebben, maar voor propaganda wordt meestal de meest polariserende gekozen. Religieuze tradities zijn in feite nauwelijks homogeen, en religieuze termen hebben vaak meerdere betekenissen, maar ook hier wordt voor propaganda meestal de meest polariserende betekenis gekozen. Het voorbeeld van de heilige Aleksandr Nevskij is net genoemd. Ascetisme en offer kan bijvoorbeeld betekenen zich van bepaalde dingen (voedsel, seks, slaap) tijdelijk te onthouden, of de eigen levenswijze een beter vorm te geven om redenen van een spirituele vooruitgang, maar het kan ook zelfopoffering betekenen (zoals actueel in het Russisch militarisme en de cultus van de soldaat).

Het ontmantelen van deze mechanismen vereist inzicht in de volle breedte van de tradities waaruit zij putten, van uiteenlopende opvattingen over “traditie” binnen de orthodoxe theologie tot de gelaagde historische en symbolische betekenissen van figuren als Aleksandr Nevskij of Stalin. De bestaande beleidskaders missen veelal de religieus-culturele en historische gevoeligheid die nodig is om de kern van ideologemen te herkennen, bloot te leggen en te ontmantelen. In hun huidige vorm schieten deze kaders op vijf punten tekort:

1. **Reactief en rigide:** De instrumenten zijn te statisch voor de adaptieve, fluïde en contextafhankelijke ideologemen, die zich onttrekken aan conventionele vormen van feitelijke weerlegging. Zelfs als bijvoorbeeld

het idee van vervolging van de Russische minderheid in de Donbas kan worden ontkracht, of zelfs de verwoeste orthodoxe kerkgebouwen van de als “Moskou-getrouwe” Oekraïense orthodoxe kerk worden vertoond, verandert dit mogelijk niet veel aan de principiële veronderstelling van een alomtegenwoordige ‘russofobie’.

2. Semantische bevangenheid: De respons beweegt zich te vaak binnen het semantische kader van de tegenstander, in plaats van dit kader zelf te doorbreken. Ideologemen bepalen impliciet het toneel waar de discussie wordt gevoerd. Bijvoorbeeld: LGBTQ+-rechten worden als “morele marker” ingezet die de kampen zuiver scheidt, terwijl een constructieve discussie nauwelijks meer mogelijk is. Zij vormen daadwerkelijk onderdeel van anti-discriminatiebeleid als centraal element van de mensenrechten, die ook op andere minderheden betrekking heeft (geëmigreerde Russen bijvoorbeeld). Het toneel van minderhedenrechten wordt echter niet betreden, als het ideologemen zijn werk doet.
3. Oppervlakkige focus: Waar de instrumenten focussen op incidentbestrijding, blijft de diepere ideologische logica buiten beeld. Bijvoorbeeld: De sacralisering van macht – waarbij militaire agressie de status van spirituele hereniging krijgt – tast de fundamenten van de (seculiere) democratische rechtsstaat aan. De gevolgen in verband met een gesecculariseerde staat en een scheiding van religie en politiek worden niet besproken.
4. Blinde vlek voor “begunstigden”: De verscheidenheid aan actoren en netwerken die bij deze (hybride) oorlog baat hebben, blijft grotendeels onzichtbaar.
5. Gebrek aan zelfreflectie: De effectiviteit van Russische ondermijning wordt versterkt door interne Europese kwetsbaarheden. Weerbaarheidsstrategieën verliezen hun kracht wanneer zij worden ervaren als technocratische correcties, zonder erkenning van het onderliggende sociaal-existentiële onbehagen en institutioneel wantrouwen. Een doeltreffende respons vereist daarom ook zelfreflectie en erkennen van de kwetsbaarheden van een respons vanuit de eigen bubbel.

Deze werking maakt duidelijk waarom bestaande beleidsinstrumenten tekortschieten. De voorliggende Toolkit en Beleidsbrief bieden een kader en concrete instrumenten om deze lacunes te vullen.⁷ *How to Guide: Strategic Communications in the Context of Influence Campaigns* van William Allchorn, uitgegeven door het NATO Strategic Communications Centre of Excellence, biedt hier een stimulerende operationeel-strategisch narratief kader voor beleidsvorming, diplomatie en publieke communicatie in een context van hybride dreiging en cognitieve oorlogsvoering.⁸ De Guide toont aan dat morele overtuigingskracht zwaarder weegt dan feitelijke correctie, en dat effectieve tegenboodschappen cultureel moeten resoneren via geloofwaardige stemmen. Zijn negenstappenmethodologie voor *counter-narrative* campagnes biedt een raamwerk om dergelijke strategieën te ontwikkelen. Het diagnostisch–prognostisch–motivatieel model uit Allchorns werk geeft daarbij een concrete structuur voor het formuleren van tegenframes die niet slechts reageren, maar overtuigende en constructieve alternatieven bieden voor vijandige boodschappen.

De voorgestelde aanpak ontmantelt van binnenuit de cultuurcodes, historische legitimatievormen en religieus-politieke taalregisters waarop de Russische narratieven zich enten en worden geactiveerd binnen religieuze en rechts-radicalen transnationale netwerken.

Het doel is een heroriëntatie van de Europese diplomatie van een louter rationeel-feitelijke respons naar een handelingskader dat ook de

7 Terwijl uiteraard breder inzetbaar, zijn ze in de eerste instantie ontwikkeld voor beleidsmakers en deskundigen die binnen FIMI, *hybrid warfare* en StratCom verantwoordelijk zijn voor strategische communicatie, weerbaarheid en dreigingsanalyse, evenals aan betrokken afdelingen van Buitenlandse Zaken, Defensie en BZK, en aan ambassades, posten en veiligheidsdiensten.

8 Allchorn, William. *How to Guide: Strategic Communications in the Context of Influence Campaigns*. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2022. Zie ook: Allchorn, William. *Beyond Countering Violent Extremism: The Case for a Counter-Narrative Approach to Far-Right Extremism*. London: Routledge, 2022.

emotionele, culturele en existentiële dimensies van beïnvloeding adresseert. Dit verbindt tevens de nu versnipperde academische, diplomatieke en veiligheidsgerichte expertise. Hierbij speelt de juiste omgang met termen met een religieuze connotatie een centrale rol. Tevens wordt expliciet onderscheid gemaakt tussen geloofspraktijk en het strategisch gebruik van religieuze taal door staten.

De urgentie van deze heroriëntatie wordt onderstreept door onderzoek zoals het RelEP2-project.⁹ Dit project toont aan dat het afnemende maatschappelijke gezag van religie haar juist vatbaar maakt voor instrumentalisering als politiek en identitair middel. Men zou ook kunnen zeggen dat een gebrek aan “religieuze geletterdheid” het makkelijker maakt om religie voor politieke doeleinden te instrumentalisieren. Dit proces is ook binnen het Europees Parlement zichtbaar en ondermijnt de consistentie van het Europese normatieve project.¹⁰ In het hierdoor ontstane semantische en symbolische vacuüm gedijt de Russische beïnvloedingsstrategie. Door deze dimensie expliciet te integreren in het bestaande FIMI-instrumentarium herwint de Europese diplomatie haar reactievermogen en ook normatieve samenhang en overtuigingskracht als geopolitieke actor.

Tenslotte moet aansluiting worden gezocht bij expertise op het gebied van trolling, LLM grooming en AI training, zodat beleid en diplomatie deze opkomende beïnvloedingsmechanismen tijdig kunnen herkennen, doorgronden en effectief adresseren.

3.3 Het adaptieve ecosysteem van de Russische narratieven, of: Analytisch omgaan met “ideologie”

Er bestaat een valkuil, waar wij niet moeten instappen: Elke ideologie beweert het over “de waarheid” te hebben, en geen ideoloog zou zijn statements ooit zelf als “ideologisch” typeren. Daarmee moet worden omgegaan. Er bestaat, naast een nog steeds vaak overheersend polemisch perspectief, in de sociale wetenschappen al lang een neutrale, analytische blik op het fenomeen ideologie. Ideologie is een kenmerk van complexe moderne samenlevingen: een structurele manier waarop betekenis wordt gevormd en waarin groepen en staten zichzelf kunnen begrijpen. In dit perspectief kan ook sprake zijn van een “ideologie van mensenrechten” of van de “seculiere staat”. Daarbij is het relevant onderscheid te maken tussen seculariteit als maatschappelijke conditie en secularisme als normatief project: dat laatste is, net als religieuze of nationalistische systemen, een ideologie. Er is dan, eenvoudig gesproken, geen tegenstelling tussen “ideologie” en (o.a. religieuze) “waarheid”, maar tussen meer constructieve en meer destructieve ideologieën.

Tevens zijn ideologieën heden ten dage van structuur en functie veranderd. Klassieke staatsideologieën zoals het marxisme-leninisme, het maoïsme en het nationaalsocialisme hebben hun macht verloren, maar ideologie als zodanig is niet verdwenen. Zij is overal aanwezig in hybride, adaptieve vormen – van het marxiaans-confuciaanse staatsdenken in China en de neoliberale gouvernementaliteit tot de Russische zoektocht naar een nieuwe “staatsidee”.

De verschuiving van coherente doctrines naar flexibele ideologemen zoals “Moskou = het Derde Rome”, “Heilig Rusland” en “Z” markeert de overgang van klassieke ideologische strijd naar semantische ondermijning – een strijd om betekenis die de kern van de Europese orde raakt. Rusland presenteert zichzelf als alternatieve “civilisatie”/“beschaving”. (Opnieuw wordt het toneel van de discussie impliciet meegeleverd, namelijk dat er meerdere “civilisaties”/“beschavingen” kunnen bestaan – oorspronkelijk, dus nog in de 18e eeuw, bestond

9 RelEP2 Project. Religion and the European Parliament: Towards a New Institutional Approach. Université libre de Bruxelles, 2023–2025.

10 Foret, François. “Introduction to ‘Religion in the European Parliament: Between Nation and Europe.’” *Religion, State & Society* 52, no. 4 (2024): 299–318. Foret stelt dat de “polycrisis” van de EU heeft geleid tot “numerous patterns of politicisation” waarbij religie wordt gemobiliseerd “as a discursive resource”. Hij benadrukt dat dit vooral zichtbaar is “at the critical juncture between national and European belongings”, wat leidt tot een politisering die de bestaande breuklijnen versterkt of nieuwe creëert.

alleen een tegenstelling tussen “beschaafd” en “niet (of minder) beschaafd”. “Civilisatie” werd alleen in enkelvoud gebruikt.) Deze semantische aanval is geworteld in een dieperliggend, imperiaal-koloniaal wereldbeeld, waarbij Rusland zichzelf ziet als het hiërarchische centrum van een beschavings sfeer (*ruskij mir*), in plaats van als slechts een soevereine natiestaat tussen andere gelijken.¹¹

De effectiviteit van dit ecosysteem kan niet worden begrepen zonder de institutionele inbedding en maatschappelijke resonantie ervan. De ideologische productie is in handen van gespecialiseerde eenheden binnen de presidentiële administratie, de veiligheids- en machtsdiensten (*siloviki*) en de Russisch-Orthodoxe Kerk.¹² Sinds de invasie heeft een ongekende institutionalisering plaatsgevonden. Met verplichte cursussen, uniforme schoolboeken, instructies voor de media en massale militaire-patriottische opvoeding zoekt het Kremlin naar coherentie: het lappendeken van ideologemen moet inderdaad een deken worden.¹³ Cruciaal is dat dit ideologemen-

lappendeken niet louter van bovenaf wordt opgelegd, maar inspeelt op authentieke maatschappelijke angsten, intergenerationale trauma’s en verlangens. Deze dynamiek wordt versterkt door het onverwerkte Sovjetverleden: wantrouwen tegen de overheid, passiviteit en conformisme, maar ook sterke gevoeligheid voor “symbolisch geloof,” dat wil zeggen deelname via uiterlijk ritueel zonder innerlijke overtuiging, waarbij de uiterlijke deelname aan rituelen (zoals het tonen van een Z-symbool) zwaarder weegt dan een innerlijke overtuiging. En vergelijkbaar onverwerkt traumatisch verleden en ideologisch conditionering in voormalige Sovjetstaten in Oost-Europa en Centraal-Azië maakt bevolkingsgroepen extra vatbaar voor Russische retoriek.

Het regime heeft succesvol een “defensieve consolidatie” bewerkstelligd: de dynamiek waarin externe druk wordt geïnterpreteerd als bevestiging van de eigen koers en wordt gebruikt om interne cohesie, loyaliteit en machtsconcentratie te versterken. Steun voor de oorlog wordt daarbij breed gedragen, vooral onder groepen die de oorlog zien als een kans op sociale mobiliteit.¹⁴ Door neo-Sovjet symboliek te combineren met orthodox-traditionalisme en antiwesterse retoriek weet het Kremlin een nieuwe samenhang te creëren die verankerd is in historische grootsheid. Het narratief van de “*ruskij mir*” zet deze gevoelens om in een verhaal van identiteitsherstel: het belooft de pijn van de Sovjetval te verzachten door opnieuw beschavingseenheid en grootmacht status te benadrukken. Op deze manier worden psychologische behoeften omgezet in politieke legitimiteit, waarbij emotionele erfenissen worden omgevormd tot strategische hulpbronnen. Opnieuw kan dit worden gecombineerd met een “gezamenlijke vijand” en een emancipatieverhaal, van antiwesterse (anti-Europese) “dekolonisatie”. Dit vindt vooral weerklank op de Balkan (via antiwesterse en anti-Europese stereotypen) en in Oost-Duitsland (via EU-kritiek en het beeld van een egoïstisch en corrupt politiek establishment).

11 Deze ideologemen worden niet alleen verspreid als losse slogans, maar vaak ondersteund door ogenschijnlijk historische en theologische argumentatie. In zijn artikel “Over de historische eenheid van Russen en Oekraïners” (juli 2021) bouwt Poetin een gedetailleerd historisch narratief op dat moet aantonen dat Russen en Oekraïners “één volk” vormen. Bovendien heeft hij expliciet verklaard dat “Moskou het Derde Rome is en er geen vierde komt. Wij zijn de ware christenen” – een directe inzet van dit ideologeem voor politieke legitimatie. Te zien bijvoorbeeld in een dit jaar door het Kremlin verspreide propagandafilm getiteld “Russia.Kremlin.Putin – 25 years”, via <https://www.youtube.com/watch?v=kHNWBvc6xdc> [14-11-2025]. Ook dergelijke historische narratieven kunnen niet worden weerlegd door feitelijke correctie alleen, maar vragen om een principiële benadering die uitgaat van een ander perspectief op en omgang met geschiedenis als zodanig.

12 Laruelle, Marlène. “Russia’s Ideological Construction in the Context of the War in Ukraine.” *Russie.Eurasie. Reports*, no. 46. Paris: IFRI (Institut français des relations internationales), March 2024, p. 26-28. Zie: “Главный социолог Кремля заявил об угрозе гражданской войны в России,” *The Moscow Times* (Russische Dienst), 5 november 2025, <https://www.moscowtimes.ru/2025/11/05/v-kremle-uviteli-ugrozu-grazhdanskoi-voini-v-rossii-a179190>.

13 Laruelle, Marlène. “Russia’s Ideological Construction”, p. 29-32.

14 Laruelle, Marlène. “Russia’s Ideological Construction”, p. 33-35.

Algemeen is het nog een object van onderzoek bij welke – sociaal of cultureel te definiëren – groeperingen een retoriek van grootheid en de suggestie van deel uitmaken van een groter geheel weerklank vindt. Binnen de EU zelf bestaan vergelijkbare spanningen tussen kosmopolitische centra en perifere regio's die zich achtergesteld voelen. Russische narratieven over "soevereiniteit" en "traditionele waarden" vinden hier een vruchtbare voedingsbodem. Kernbegrippen die in principe iedereen belangrijk vindt, krijgen een nieuwe, met polarisering gemengde lading: Vrede, orde, familie, soevereiniteit en andere worden hercodeerd binnen religieuze, culturele en geopolitieke registers.

3.4 Netwerken en "begunstigden" – "cui bono"?

De verspreiding van narratieven zoals "*ruskij mir*" vindt plaats binnen een transnationaal ecosysteem van organisaties, netwerken en discoursen die opereren onder verwijzingen naar "christelijke waarden", "bescherming van gezin" of "morele orde". Binnen dit ecosysteem circuleren morele thema's als familie, identiteit, gender en vermeend moreel verval in sterk vereenvoudigde en normatief geladen vormen. Deze discursieve infrastructuur functioneert als een brug tussen Russische ideologische kaders en ontvankelijke publieken daarbuiten, zonder dat formele institutionele aansturing noodzakelijk is.

In dit kader verschuift de betekenis van politieke kernbegrippen: vrede en stabiliteit worden niet langer begrepen als uitkomsten van politiek bestuur en rechtsstatelijke ordening, maar als voorwaarden van een moreel herstelde gemeenschap. Deze hercodering heeft een uitgesproken religieus-semantische lading. Politieke conflicten worden geplaatst binnen een verlossingslogica waarin strijd en offer als noodzakelijk of zelfs heilzaam verschijnen. Soevereiniteit verliest daarmee haar juridische betekenis en wordt voorgesteld als een sacrale categorie die expansie en geweld legitimeert. In dit discours geldt soevereiniteit als voorrecht van grootmachten, terwijl andere staten verschijnen als invloedssferen.

Sinds het begin van deze eeuw houdt Rusland doelbewust een reeks zogenoemde *protracted conflicts*¹⁵ in stand. Het gaat om situaties waarin geweld tijdelijk tot stilstand komt terwijl de mogelijkheid ervan permanent aanwezig blijft. Deze vorm van "vrede" – feitelijke rust bij blijvende dreiging – bevestigt een geopolitiek patroon dat teruggaat op de Sovjetperiode. Samenwerking is volgens dit denkkader altijd voorlopig, omdat onderliggende tegenstellingen blijven bestaan en op elk moment opnieuw zichtbaar kunnen worden. Zo ontstaan twee naast elkaar functionerende werkelijkheden: een juridische orde waarin staten formeel gelijk zijn en een beschavingskader waarin Rusland zichzelf beschouwt als drager van een aparte historische en morele missie. Deze dubbelheid beïnvloedt ook de manier waarop "*ruskij mir*" buiten de grenzen werkt: niet als zoektocht naar stabiele integratie, maar als inspanning om zones van beïnvloedbaarheid te creëren waarin de dreiging van escalatie structureel aanwezig blijft.

3.5 Doelgroepen – "de zwijgende meerderheid"

De strijd in wat hier "hybride oorlog" wordt genoemd draait om het verwerven van zo veel mogelijk draagvlak, en in bepaalde gevallen zelfs actieve steun, voor een eigen politieke agenda. De doelgroep bestaat, in algemene termen, uit wat men de "meerderheid van de twijfelaars" kan noemen. Hoewel betrouwbare statistieken nauwelijks beschikbaar zijn – zeker in een context zonder pers- en academische vrijheid zoals in het huidige Rusland – kan worden aangenomen dat zich tussen de "actieve supporters" en de "actieve tegenstanders" een omvangrijke groep bevindt van zoekenden, twijfelaars en mensen in innerlijke verdeeldheid. In deze groep klinkt het gevoel van "gebrek aan oriëntatie", vaak ook ten aanzien van vragen rond religie.

Voor een effectieve strategie is het daarom niet van belang om propagandisten van het Kremlin of uitgesproken protagonisten van extreemrechts met stringente argumenten

¹⁵ De term volgt OVSE-terminologie: immers niet alle conflicten zijn in dezelfde mate bevroren.

te willen overtuigen. De relevante doelgroep is juist dit brede midden: ontvankelijk voor uiteenlopende stemmen en gevoelig voor zowel goed onderbouwde argumentatie als moreel-emotionele appel. Daarbij vormen rationele argumentatie en affectieve aanspreekvormen geen tegenstelling. Zij maken deel uit van hetzelfde overtuigingsregister en raken effectief wanneer zij elkaar aanvullen: argumenten bieden houvast, terwijl moreel-emotionele signalen herkenning, urgentie en betrokkenheid scheppen. Een volgende laag in dit semantische ecosysteem is de manier waarop politieke taal zich met religieuze registers verbindt.

3.6 Theologisch-politieke symbiose: Religie als politiek register

De volgende analyse beschrijft de functionele inzet van religieuze taal als politiek register binnen een hybride machtsstrategie. Het nieuwe type van ideologische constructie integreert – volgens velen: misbruikt – religieuze termen. De Russische staat legitimeert zich door religieuze symboliek, terwijl de kerk politieke autoriteit verwerft door deelname aan de nationale strijd. Orthodoxe termen als “sobornost” (conciliariteit) en “symphonia” (harmonie tussen kerk en staat), die oorspronkelijk niet politiek bedoeld waren en deel uitmaken van het theologische discours over ecclesiologie, worden geïntegreerd in het civiele discours en krijgen een expliciet politieke lading. Deze symbiose werkt omdat ze inspeelt op culturele en religieuze gevoelens, op gepercipieerde of veronderstelde gegevens en inschattingen, niet op controleerbare feiten.¹⁶

Het opbouwen van tegenstellingen en onoverbrugbare confrontaties is hierbij het principiële doel. Mobilisatie werkt door polarisatie, bemiddelende stemmen of genuanceerde zienswijzen zijn niet gewenst. Religieuze retoriek dient dit doel, vooral waar begrippen uit de eschatologie (de christelijke leer over “het einde der tijden”)¹⁷

¹⁶ Vgl. een ideologeem als “de Nederlandse traditie van tolerantie”.

¹⁷ Een christelijk-eschatologisch perspectief bevat traditioneel vooral de veronderstelling, dat “deze wereld”

worden ingezet; ook dit creëert, op een quasireligieus niveau, polarisering. Er zijn geen onderhandelingen of compromissen met de “antichrist”. Een constructie zoals de “*ruskij mir*”, soms als geheel, soms via inherente ideologemen zoals “*katechon*” (een uit de christelijke eschatologie afkomstig begrip voor de “weerderhouder” van chaos of het einde der tijden), “het collectieve Westen”,¹⁸ “multipolaire wereld”¹⁹ etc.) scheppen het toneel waarop de communicatie vooral moet plaats vinden. De polarisering schakelt tussen moralistische, civilisatorische en staatslegitimerende kaders. Opnieuw: een contra-strategie moet onder meer als doel hebben, zich niet bij voorbaat al te laten absorberen door dit “toneel”, maar op eigen grond actief te blijven (rechtsstaat, geen militarisme, maar geweld alleen indien absoluut onvermijdelijk; grenzen worden anders getrokken, niet tussen moreel en immoreel (LGBTQ+ versus “traditionele waarden”) maar op basis van principieel respect voor de menselijke waardigheid, inbegrepen “gij zult niet doden”).

Polarisering begint, zoals elke ideologie, met een polemisch uitgangspunt, met de gedachte dat er “iets fundamenteel mis is in de wereld”, concreet bijv. met het minderwaardigheidscomplex dat Rusland door het ineensinken van de Sovjet-Unie en de chaotische jaren 1990 – een situatie die in Oekraïne en menig ander land in Europa niet minder chaotisch was – heeft opgelopen.

Het antwoord is nu een soort zelf-sacralisatie. Hieruit groeit een denken in vriend-vijand categorieën, theorieën van samenzwering, zelf-sacralisering met een historische missie etc. Daadwerkelijk bevat de “*ruskij mir*” ook een vertekening van Sovjet erfgoed (denk aan de vredesliedjes van de pionieren, die nu verboden

en daarmee ook politieke systemen, staten en zelfs rijken wisselend en vergankelijk zijn en een voorlopig verschijnsel, dus juist niet van “eeuwige waarde” of “bestaan”. Zie Pantelis Kalaitzidis, *Orthodox Political Theology*, Geneva: WCC Publications, 2012.

¹⁸ Kremlin-term voor een vijandige, homogeen geachte westerse machtsentiteit.

¹⁹ Geopolitieke ideologie waarbij Rusland zichzelf als zelfstandig machtscentrum positioneert tegenover het Westen.

zijn), terwijl ook kritiek op misbruik en vertekening van Russisch, inbegrepen Russisch-orthodox erfgoed als ‘russofobie’ bestempeld wordt (en vervolgt). Ook hier is het belangrijk om deze logica niet te volgen, wat kennis van Russische geschiedenis, tradities en cultuur vereist.²⁰

Territoriale claims worden gesacraliseerd door ze te verbinden met religieuze geschiedenis. Poetin beschrijft de Krim als “heilig land” dat “met het bloed van voorouders is doordrenkt” en verbindt dit direct aan de doop van Prins Vladimir in Korsun (Chersonesos) in de 10e eeuw. Deze retoriek transformeert een politieke annexatie in een spirituele hereniging.

Twee specifieke verhalen illustreren deze werking. Naar het schijnt gaat het om waarden en moraliteit. Ten eerste het parool “Europa is tegen familiewaarden”. Het positioneert Rusland als beschermer van kinderen en traditie tegen een zogenaamd permissief en nihilistisch, pro-LGBTQ+ Europa. De kracht ervan schuilt in morele inversie: het presenteert een autoritaire staat als hoeder van menselijke intimiteit. Ten tweede het narratief “Europa is oorlogszuchtig”. Dit bouwt voort op het ideologem van het *katechon*, een uit de theologie ontleend begrip dat verwijst naar de “weerhouder” die het einde der tijden uitstelt. Het wordt hier verdraaid tot een seculiere legitimatie van macht, alsof Rusland geroepen is om chaos te beteugelen en daarmee oorlog heilig te verklaren; de NAVO en Europa zijn de aanstichters van conflict. Dit maakt legitimering en sacralisatie van oorlog mogelijk, als ware het een haast liturgische handeling.²¹

De religieuze lading leent zich gemakkelijk voor mediagebruik. Spiritueel geladen begrippen en symbolen kunnen moeiteloos worden teruggebracht tot korte, direct aansprekende formats. De Russische beïnvloedingsarchitectuur benut dit systematisch: korte video’s, memes en rituele of symbolische beelden op Telegram, TikTok en VKontakte wekken een onmiddellijke emotionele reactie op. Europese communicatie blijft doorgaans rationeel, tekstueel en normatief, gericht op feitelijke weerlegging. Daardoor blijft onuitgesproken dat juist de seculiere staatsorde en de rechtsstatelijke structuur – het vermijden van religieuze lading in politieke instellingen en het begrenzen van geweld via recht en seculier-politieke legitimiteit – in West-Europa vrede, soevereiniteit en veiligheid hebben gewaarborgd. Dit gezamenlijke fundament wordt zelden expliciet gearticuleerd en blijft daardoor voor veel burgers onzichtbaar. Daarbij wordt expliciet benoemd wat Europese samenlevingen verbindt, zoals rechtsgelijkheid, bescherming van burgers en vreedzame politieke ordening.

De kloof tussen belevingswereld en communicatiestijl vergroot de afstand tussen overheid en publiek. Een effectieve weerbaarheidsstrategie vraagt daarom om het verbinden van de snelheid en emotionele logica van de digitale arena met een heldere verwoording van het eigen normatieve kader. Concreet betekent dit enerzijds het in kaart brengen van de wisselwerking tussen Russische ideologemen en illiberale en radicaal rechtse netwerken in Europa en de VS, en anderzijds het zorgvuldig zoeken van dialoog en terugkoppeling met Oekraïense en Russische diasporagemeenschappen in Nederland.

3.7 Naar een strategie van semantische disruptie

De voorgestelde strategie berust op het onderscheid tussen strategische communicatie en manipulatieve propaganda. Het gaat er dus om niet alleen te reageren op het door een tegenstander vooraf opgebouwde toneel, maar een speelveld te creëren

20 Ook binnen de Russisch-Orthodoxe Kerk bestaan stemmen die deze politieke instrumentalisering afwijzen, zoals het platform *Mir Vsem*, dat zich expliciet tegen de sacralisering van oorlog en geweld keert. Het platform is opgericht door dissidente Russisch-orthodoxe geestelijken. Zie <https://www.mir-vsem.info/en>.

21 Michael Hagemester, „Der „Nördliche Katechon“ – „Neobyzantismus“ und „politischer Hesychasmus“ im postsowjetischen Russland“, *Erfurter Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums* 15 (2016), via https://www.uni-erfurt.de/fileadmin/fakultaet/philosophische/Seminar_Religionswissenschaft/Orthodoxes_Christentum/

[Publikationen/Erfurter_Vortraege/Erfurter_Vortraege_15_Hagemester.pdf](#)

waarin Europese waarden vanzelfsprekend resoneren. Strategische communicatie verschilt van manipulatieve propaganda doordat zij uitgaat van de normatieve autonomie van burgers om boodschappen kritisch te beoordelen en naar eigen inzicht te wegen. De kracht van het Europese antwoord ligt in normatieve transparantie: het gaat niet om contramanipulatie, maar om bewustwording, desnoods ook in zelfkritische vorm. Dit kader veronderstelt een rechtsstatelijke orde waarin betekenis niet wordt opgelegd, maar publiek wordt gedeeld, betwist en gelegitimeerd. Het uitgangspunt is het vermogen van vrije samenlevingen om betekenis, waarheid en verantwoordelijkheid met elkaar te delen. Die morele helderheid vormt de kern van de Europese soft power.

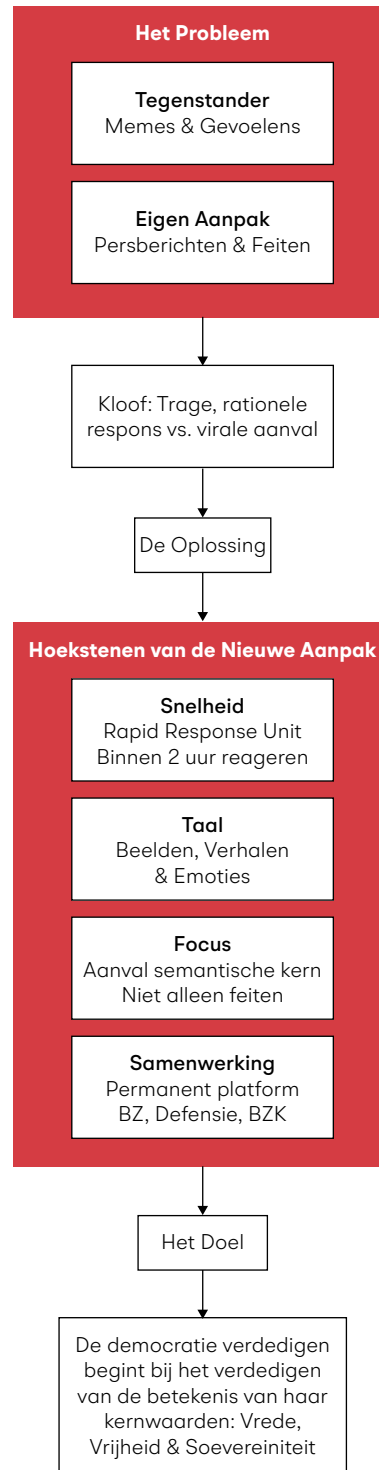
Effectieve communicatie sluit daarbij aan op signalen die sociale veiligheid oproepen: op normen die als gangbaar en werkzaam worden ervaren. Mensen reageren sterker op wat zij als gedeeld binnen hun gemeenschap herkennen dan op louter feitelijke correctie. Informatie wordt pas aanvaard wanneer zowel de bron als het medium (krant, website, online platform) vertrouwen wekken, en dat vertrouwen wordt door de ontvanger zelf toegekend.

Daarom is het van belang dat communicatie niet wordt opgevat als een tegenstelling tussen rationele argumentatie en emotioneel-morele aanspreking: beide registers werken tegelijk en versterken elkaar. Campagnes die zichtbaar maken dat de meerderheid onafhankelijke nieuwsbronnen raadpleegt of lokale media vertrouwt, versterken het gevoel van collectieve oriëntatie. In de Baltische staten blijken *community-based factcheck-hubs* en lokale nieuwsbrieven, verspreid via scholen en gemeenteraden, om die reden bijzonder effectief te zijn, vooral bij doelgroepen die gevoelig zijn voor Sovjetnostalgie.

Deze benadering vraagt daarom om meer dan analyse en training alleen. Zij veronderstelt een actieve aanwezigheid in de digitale omgevingen waar deze beïnvloeding plaatsvindt: sociale media en platformen als TikTok, Instagram, Telegram en verwante online netwerken,

zichtbaar en herkenbaar voor het publiek dat daar dagelijks wordt aangesproken.

3.8 Van Probleem naar Oplossing: Een Logische Routekaart:

De onderstaande matrix toont de directe verbinding tussen de geanalyseerde tekortkomingen en de voorgestelde oplossingen en is bedoeld om prioritering en mandatering te ondersteunen.²²

Elke aanbeveling is een doelgericht antwoord op de hierboven gesignaleerde lacune.

Probleem / Analyse (UIT)	Oplossing / Aanbeveling (IN)	Logische verbinding
1. Reactief en rigide instrumentarium	Aanbeveling 1: Living Narrative Playbook & Aanbeveling 3: Early-warning system (Tijdshorizon: Direct)	Causale koppeling: Statische, achteraf corrigerende instrumenten worden vervangen door flexibele, proactieve systemen. Voorbeeld: in plaats van uitsluitend te reageren met “Er is geen naziregime in Oekraïne aan de macht”, wordt zichtbaar gemaakt dat het framen van de Oekraïense regering als “nazi’s” voortbouwt op oude, binnen Rusland actieve vijandbeelden.
2. Semantische gevangenschap	Aanbeveling 4: Semantic Disruption & Toolkit Module 2: Narrative Separation (Tijdshorizon: Direct)	Causale koppeling: Reageren binnen het frame van de tegenstander wordt doorbroken door actief een eigen normatief kader te formuleren. Voorbeeld: het ideologeem “multipolaire wereld”, gekoppeld aan beelden als “katechon” en “Derde Rome”, wordt niet overgenomen maar vervangen door consistente verwijzingen naar universele mensenrechten en territoriale integriteit.
3. Oppervlakkige focus (gebrek aan diepgaande ideologische analyse)	Aanbeveling 2: Training in ideologeem-analyse & Toolkit Module 1: Drielagenmodel (Tijdshorizon: Middellang)	Zie de analyse in §3.2.
4. Blinde vlek voor “begunstigden” en netwerken	Aanbeveling 7: Follow the Money & Aanbeveling 8: Doelgroepanalyse (Tijdshorizon: Middellang)	Causale koppeling: De eerder geïdentificeerde blinde vlek wordt concreet ingevuld door systematische analyse van netwerken, financieringsstromen en doelgroepdynamieken, in aansluiting op de uitgewerkte netwerkanalyse en doelgroepsegmentatie.
5. Gebrek aan zelfreflectie en erkenning van interne kwetsbaarheden	Aanbeveling 6: Evaluatie gekoppeld aan legitimiteit & erkenning van sociaal-economische context (Tijdshorizon: Structureel)	Causale koppeling: Weerbaarheid wordt niet alleen extern, maar ook intern opgebouwd door legitimiteit en maatschappelijke context expliciet mee te nemen. Voorbeeld: erkennen dat familie en familiewaarden onder druk staan, maar dat deze druk primair voortkomt uit economische onzekerheid, huiselijk geweld en sociale fragmentatie, niet uit LGBTQ+-rechten.
6. Analyse: theologisch-politieke symbiose (o.a. katechon)	Aanbeveling 9: Gekaapte symbolen terugwinnen (Tijdshorizon: Structureel)	Causale koppeling: Instrumentalisering van religie wordt bestreden door symbolen theologisch en historisch opnieuw te duiden. Voorbeeld: een heilige is geen oorlogsheld; een icoon geen militair attriboot; het “katechon” geen seculier imperiaal principe.
7. Analyse: asymmetrie in media (emotie vs. rationaliteit)	Toolkit Module 2: Strategische communicatie met geloofwaardige boodschappers en emotionele grammatica (Tijdshorizon: Direct)	Causale koppeling: De stijl-asymmetrie wordt opgeheven door rationale argumentatie te verbinden met moreel-emotionele aanspreekvormen en door inzet van geloofwaardige, niet-statelijke boodschappers.

²² In dit verband is het relevant te wijzen op het Bijbelse onderscheid tussen to katechon (“het tegenhoudende”) en ho katechōn (“de tegenhouder”): in het Russische discours fungeert Rusland als het eerste, Poetin als het tweede.

4. Aanbevelingen

De onderstaande aanbevelingen zijn complementair maar niet gelijktijdig uitvoerbaar. Prioriteit ligt bij maatregelen die binnen 0–12 maanden implementeerbaar zijn (*early-warning*, *training*, *narrative separation*), gevolgd door structurele inbedding in interdepartementale coördinatie en evaluatiekaders. Langetermijnmaatregelen vereisen verankering binnen het *Multiannual Financial Framework*.

1. Ontwikkel een *Living Narrative Playbook* met *pre-bunking strategy*

Maak voorbereide antwoorden voor vaak gebruikte ideologemen zoals “familiewaarden” of “oorlogszuchtig Europa”. Dit moet jaarlijks worden geüpdatet op basis van real-time monitoring, met integratie van AI-tools voor patroonherkenning in ideologemen, en getest in simulaties met diplomatieke teams om adaptiviteit te garanderen.²³

Dit levende *Playbook* dient zowel als snel-reactie-instrument als opleidingsplatform. Het stelt diplomaten in staat narratieve scheiding te oefenen – *reframen* in plaats van *refuteren* – en praktijkinzichten terug te voeren naar structurele analyse.

Naast tegenframes omvat dit *Playbook* korte preventieve boodschappen die doelgroepen waarschuwen voor manipulatietechnieken nog vóór deze optreden. Het moet tevens in kaart brengen op welke typen berichtgeving structureel wordt gereageerd – met name identiteits- en slachtofferschapsframes, historische of “herstel”-narratieven, antikoloniale claims, retoriek rond bescherming van tradities en samenzweringsverhalen. Deze systematische ordening vormt een *narrative matrix* die de basis

legt voor gerichte analyse en respons. Baseer het *Playbook-template* op het systematisch leggen van verbanden tussen narratief (bijvoorbeeld “dekolonisatie”), sleutelwoorden, doelpubliek, verspreidingskanalen en verwachte emotionele respons, en verrijk dit met inzichten uit gedrags- en communicatiewetenschappelijk onderzoek. Het *Playbook* bevat expliciete reflectie op eigen Europese narratieven, zodat verschillen met Russische, Chinese en in toenemende mate Amerikaanse narratieven zichtbaar en bespreekbaar worden.

2. Integreer ideologie-analyse en strategische wendbaarheid in training

Combineer snelle responscapaciteit op sociale media met diepe historische, culturele en theologische geletterdheid. Train diplomaten en StratCom-functionarissen in het herkennen en analyseren van ideologemen via praktische modules. Deze training moet diepgaande kennis omvatten van de Russische en Oost-Europese geschiedenis, theologie en cultuur. De training dient praktijkgericht te zijn en te focussen op *narrative separation* – het vermijden van reacties binnen het vijandige frame. Deze training moet ook praktijkcasussen bevatten met bijzondere aandacht voor de wijze waarop Russische narratieven aansluiting zoeken bij en versterking vinden van transnationale radicaal-rechtse en christelijk-nationalistische netwerken.

3. Richt een permanent *early-warning system* voor semantische monitoring op

Een reeds bestaande monitoringscel vormt een waardevol fundament, maar de noodzakelijke interdepartementale samenhang moet worden versterkt om effectief te functioneren. De Oekraïense beehive-methode toont dat maatschappelijke weerbaarheid aanzienlijk toeneemt wanneer één overkoepelend narratief gecoördineerd wordt uitgevoerd op meerdere niveaus, met ruimte voor interpretatie en lokale invulling. Essentieel is dat dit narratief niet uitsluitend door de overheid wordt verspreid, maar ook wordt gedragen door het maatschappelijk middenveld en de lokale journalistiek. Doeltreffende interdepartementale communicatie is hierbij cruciaal: de ervaring

²³ Onderzoek van onder meer Sander van der Linden toont aan dat deze psychologische immunisatie, waarin men leert herkennen hoe *framing* en emotionele triggers werken, effectiever is dan reactieve *debunking*. Baseer het *Playbook* op William Allchorns 9-stappenmethodologie, maar verrijk deze met *pre-bunking*-scenario's, doelgroepexperimenten en evaluatie van emotionele resonantie.

leert dat de intensivering van Russische narratieven vaak een voorbode is van de volgende strategische focus van het Kremlin. Soft power wordt zelden ingezet zonder dat hard power daarop volgt, zoals gebleken in Tsjetsjenië, op de Krim, in de Donbas en in Georgië. De monitoring moet daarom niet alleen semantische hercoderingen – zoals rond “traditionele waarden” – traceren, maar ook de doelgroepen die er – naast een moeilijk nader te bepalen “algemeen publiek” – in het bijzonder ontvankelijk voor zijn: bijvoorbeeld lokale extreemrechtse netwerken, nationaal-conservatieve partijen, orthodoxe parochies, provocatiezoekende online-*influencers*. Dit zijn wederom alleen voorbeelden. Het actuele maatschappelijke discours is zodanig, dat doelgroepen mogelijk niet alleen sociaaleconomisch te markeren zijn, maar ook socio-cultureel: groeperingen die getroffen zijn door conflicten inzake identiteit en loyaliteit, religieuze en politieke overtuigingen etc. De monitoring brengt dominante narratieven, interne tegenstrijdigheden en gemarginaliseerde alternatieven in kaart, inclusief *narrative contestation* binnen Rusland, waarbij de onderlinge strijd tussen concurrerende verhalen binnen Rusland zelf, die door het autoritaire regime worden onderdrukt of naar de marge worden geduwd.

4. Hanteer semantic disruption als leidend principe voor strategische communicatie

Communicatie-eenheden moeten worden getraind in *narrative separation*: het vermijden van een reactie binnen het frame van de tegenstander.

Enkele illustratieve voorbeelden van hoe deze methode werkt: Vertrouwde stemmen binnen de doelgroep zouden op dit punt de Russische propaganda kunnen tegengaan door te benadrukken: De rechtsstaat opereert met de sterkte van het recht, niet met het recht van de sterkere. Dat is onze interpretatie van “God is niet in het geweld, maar in het recht” (“Бог не в силе, а в правде”), een in Rusland, met name bij oorlogspropaganda en strijdkrachten wijdverbreid parool, dat als uitspraak aan Aleksandr Nevskij wordt toegeschreven.

- Gebruik de “Ja, ik begrijp waarom je dit zegt, maar...”-techniek: Erken de onderliggende emotie (“Ja, iedereen wil een veilig en liefdevol gezin...”) en keer het frame dan direct om (“...maar het zijn juist autoritaire regimes zoals Rusland die gezinnen uit elkaar trekken door jonge mannen naar het front te sturen.”).
- Maak het persoonlijk: Gebruik verhalen van echte mensen, niet abstracte waarden. Toon een Oekraïens gezin dat door een Russische aanval is vernietigd, met de tekst: “Dit is de echte gezinsterreur. En het komt uit Moskou, niet uit Brussel.”
- Wees kort en krachtig: Een tegenframe moet een oneliner zijn, geen paragraaf. Dit betekent dus dat de tegenframes qua vorm en omvang lijken op ideologemen en daardoor dezelfde discursieve ruimte kunnen vullen.

5. Richt een permanent interdepartementaal platform voor semantische weerbaarheid op

Creëer een structureel samenwerkingsplatform tussen Buitenlandse Zaken, Defensie, Binnenlandse Zaken en relevante academische partners om de binnenlandse en buitenlandse dimensies van narratieve beïnvloeding te verbinden. De EEAS (met name StratCom en het Counter-FIMI-team) en DG COMM zijn de logische eigenaren van dit kader. Dit platform fungeert als permanente kennisketen voor strategische analyse, beleidscoördinatie en opleiding. Het komt regelmatig bijeen om (1) geopolitieke, theologische en veiligheidsanalyses te integreren, (2) vroege signalen van narratieve mutaties te delen, en (3) gezamenlijke oefeningen (*red-teaming*) te organiseren ter versterking van de responscapaciteit op nieuwe semantische dreigingen. Door expertise uit beleid, veiligheid en wetenschap duurzaam te bundelen vormt dit platform de ruggengraat van een samenhangende en cultuur-sensitieve semantische weerbaarheid.

6. Koppel evaluatie van communicatie-inspanningen aan legitimiteitsindicatoren

De effectmeting van tegen-narratieven moet zich niet beperken tot kwantitatieve engagement-data (aantal views, likes), maar moet kwalitatieve indicatoren voor publiek vertrouwen en perceptie van morele consistentie omvatten. De evaluatiemethodiek dient expliciet gekoppeld te worden aan de legitimiteit van het Europese project. Dit vereist het monitoren van indicatoren zoals het vertrouwen in EU-instellingen, de perceptie van EU-optreden als transparant en waarde-gedreven, en de consistentie van het Europese narratief met mensenrechtennormen en internationaal recht. Dit betreft expertise op het gebied van religie, geschiedenis, taal en cultuur van Rusland en Oost-Europa, die essentieel is voor het herkennen en duiden van ideologische beïnvloeding.

Een afname in de overname van vijandige frames moet worden gezien als een even cruciale succesfactor als een toename in bereik. In het licht van de politisering van religie en identiteit dat het Europese debat polariseert, moet een effectieve tegenstrategie niet alleen de externe dreiging counteren, maar ook bijdragen aan de interne cohesie en de herbevestiging van gedeelde Europese waarden. Dit vereist samenwerking met onderzoeksinstellingen voor regelmatige peilingen en focusgroeponderzoek in doelgroepen. *Lessons learned* moeten worden gedocumenteerd in concrete casussen en structureel worden gedeeld met vooral Europese partners.

De evaluatiemethodiek dient expliciet gekoppeld te worden aan de legitimiteit van het Europese project en dient tevens rekening te houden met de impact van breder sociaaleconomisch beleid op de vatbaarheid voor beïnvloeding.

7. Voer een gerichte *Follow the Money*-analyse uit.

Initieer een samenwerking tussen het Europees Parlement, Europol en de RELEX-werkgroep van de Raad, in verbinding met academische expertise en onderzoeksjournalistiek, om via een tijdelijk onderzoeksmandaat

financieringsstromen, mediaplatforms en ideologische netwerken in kaart te brengen die aan Rusland-gelieerde narratieven in Europa versterken. Focus op kruisverbanden tussen Amerikaanse christelijk-conservatieve fondsen, Russische soft-power-kanalen en Europese actoren. Een geïntegreerde financiële en semantische analyse maakt zichtbaar hoe economische belangen en religieuze ideologie elkaar versterken en waar strategische interventie mogelijk is.

8. Implementeer een dynamische belangen- en doelgroepanalyse

- Orden de Russische prioriteiten: Hanteer een analytisch kader waarin de drijfveren van het regime en zijn bondgenoten worden geordend als: 1) Behoud van politieke macht, 2) Militaire belangen, 3) Economische belangen. Ideologie en ideologemen zijn hieraan ondergeschikt en worden aangepast om deze belangen te dienen.
- Identificeer de “begunstigden”: Breng naast financiële stromen ook de diverse en soms tegenstrijdige groeperingen binnen de Russische elite, veiligheidsdiensten en samenleving in kaart die baat hebben bij de voortzetting van vijandigheid. Deze groepen vormen een cruciale motor voor ideologemen.
- Differentieer doelgroepen: Onderscheid doelbewust de verschillende doelgroepen van Russische beïnvloeding, zoals gestructureerd in het hierboven opgenomen schema, van primaire kernactoren tot meer versplinterde en heterogene publieken in zowel Rusland als het Westen, en actualiseer deze analyse periodiek.

De uitkomsten van deze dynamische analyse moeten direct worden gevoed in Module 1: Analyse & Detectie van de *Narrative Toolkit*, om de ideologeem-analyse te contextualiseren.

9. Gekaapte symbolen terugwinnen

Schakel theologen, historici en cultuur-wetenschappers in om begrippen als – bijvoorbeeld – “offer”, “martelaarschap” en “soevereiniteit” te herwaarderen en hun ethische betekenis te herstellen. Zo wordt de her-ideologisering van collectief geheugen

voorkomen en wordt regionaal trauma erkend als context, niet als retorisch wapen. In de context van de Balkan is dit extra interessant. Intergenerationele trauma's uit het verleden worden hier actief getriggerd om maatschappelijke onrust te zaaien. Bezoeken van de Russisch-Orthodoxe Kerk aan herdenkingen van de Ustaše in Bosnië en Servië illustreren dit. Hier ligt ook een rol voor de missies. Het is in vele contexten relevant; martelaren sterven niet vrijwillig voor het vaderland maar voor hun geloof, wat helderheid schept aan het begin. De belofte van bijvoorbeeld "grootheid" en "herstel van soevereiniteit" valt niet alleen in Rusland, maar bijvoorbeeld op de Balkan, in Servië of Bosnië op vruchtbare bodem. Menige ideologie, die begint met "er is iets fundamenteel verkeerd in deze wereld" kan makkelijk aanknopen bij collectieve trauma's.

10. Versterk het maatschappelijke informatie-ecosysteem: partnerschappen en journalistiek

Een effectieve semantische verdediging bouwt van binnenuit aan vertrouwen en weerbaarheid. Dit vereist een proactieve investering in de pijlers van ons informatie-ecosysteem:

- Benader Russische diaspora-gemeenschappen als partners: Ga uit van wederzijds respect en erken hun unieke positie. Vermijd hen als een object van wantrouwen te zien, ze zijn primair bondgenoten met taalkundige en culturele inzichten die cruciaal zijn voor het begrijpen en counteren van Russische narratieven. Faciliteer dialoog en samenwerking. Tevens is de Russische diaspora allesbehalve homogeen. Robuuste veiligheidsprotocollen zijn daarbij essentieel. Zorgvuldige toetsing waarborgt zowel de nationale veiligheid als de integriteit van de samenwerking, met bijzondere aandacht voor *sootchestvenniki*-organisaties, dat wil zeggen door de Russische staat als "landgenoten" aangemerkte diaspora-organisaties, vallend onder het zogeheten compatriot-beleid, die worden ondersteund door het ministerie van Buitenlandse Zaken en banden onderhouden met Russische staatsmedia en culturele instituties, zoals Russische huizen en scholen.
- Ga in actief overleg met de Oekraïense diaspora. Ook hier bestaat geen homogeniteit, en er worden naast pro-Europese en *transparent-tolerante* ook steeds meer nationalistische narratieven gehanteerd. Dat vormt een gevaar voor de integriteit van samenwerking, maar ook voor een Europese toekomst van het land. Ook hier is een goede screening aan te raden.
- Investeer in kritische journalistiek via een Europees Fonds: Bed dit fonds in bestaande EU-mechanismen (zoals de *Media Freedom Act*). Richt steun specifiek op lokale media in regio's met een hoge blootstelling aan Russische beïnvloeding. Oppositionele Russischtalige media verkeren en werken inmiddels bijna uitsluitend vanuit de ballingschap, en kampen financieel om het overleven. Onafhankelijke, feitelijke journalistiek is een vitaal tegengif tegen giftige narratieven en versterkt de democratische veerkracht van de samenleving als geheel.
- Mobiliseer de Geesteswetenschappen: Rusland-, Oosterse-Orthodoxie- en Oost-Europa-expertise, met name in de filosofie, theologie, geschiedenis, cultuur- en geesteswetenschappen, is in Nederland en West-Europa in grote omvang aanwezig, maar ten eerste vaak niet betrokken, ten tweede versplinterd, ten derde financieel slecht verzorgd (nota bene in tegenstelling tot extreemrechtse netwerken, bepaalde *think tanks* etc.). Hier lijkt meer integratie en steun noodzakelijk en zinvol. Door aanhoudende bezuinigingen verdwijnt Rusland-, Oosterse-Orthodoxie- en Oost-Europa-expertise die nodig is om ideologische beïnvloeding tijdig te herkennen en inhoudelijk te duiden. Herstel structurele borging van deze expertise binnen kennisinstituten, universiteiten, denktanks en beleidsnetwerken als een randvoorwaarde voor effectief buitenlands- en veiligheidsbeleid.

5. Slotbeschouwing

De betekenis van woorden en begrippen is niet overal eenduidig, maar veelvoudig, en juist die meervoudigheid vormt het primaire strijdtoneel van hedendaagse hybride oorlogsvoering. De ideologische dimensie van de Russische hybride oorlogsvoering vereist een fundamentele heroriëntatie van de Europese diplomatie. Defensieve en reactieve strategieën die zijn gericht op het ontkrachten van individuele leugens zijn ontoereikend in een conflict waarin de strijd om de betekenis centraal staat. De eerder als gezamenlijk geachte noemer is nu zelf een onderwerp van strijd; het bereiken van compromissen wordt hierdoor moeilijker.

Wat hier als “ideologemen” is beschreven, zijn de elementen waarmee de strijd om betekenis wordt gevoerd en die tegelijk het slagveld zelf creëren. Dat moet men zich realiseren, om er echt effectief mee om te gaan. De betekenis van woorden en begrippen is niet overal eenduidig, maar veelvoudig; religie wordt gebruikt om alternatieve “werelden” en ordes te suggereren. Geschiedenis werkt als “wapen” door de suggestie dat ze zich zelf schrijft met ondubbelzinnige conclusies voor de toekomst, in plaats van mensen die geschiedenis schrijven.

De voorgestelde aanpak, gebaseerd op ideologeem-analyse en proactieve semantische disruptie, biedt een weg vooruit. Het erkent dat taal, religie en geschiedenis in de eenentwintigste eeuw volwaardige machtsmiddelen zijn geworden. Door deze dimensie te doorzien, door te investeren in diepgaand cultureel en historisch inzicht, en door eigen narratieven van waarheid, vrijheid en solidariteit met overtuiging te articuleren, kan de Europese diplomatie haar legitimiteit herwinnen en het publieke vertrouwen behouden. De weerbaarheid van de democratie zal uiteindelijk niet alleen worden bepaald door haar fysieke verdediging, maar evenzeer door haar vermogen om de ziel van haar waarden te beschermen en uit te dragen.

De toepassing van dit kader vereist politieke wil én structurele financiering binnen het

Multiannual Financial Framework 2028–2034.²⁴ Binnen BuZa is deze Beleidsbrief direct inzetbaar op drie niveaus: strategen integreren ideologeem-analyse in dreigingsanalyses, posten ontvangen het *Narrative Playbook* voor lokale toepassing, en beleidsmedewerkers gebruiken de toolkit voor coördinatie met veiligheidsdiensten. Deze Beleidsbrief schetst de strategische noodzaak van een offensief-semantische verdediging. Om deze aanpak direct toepasbaar te maken, hebben wij aan het begin de *Narrative Toolkit voor Semantische Weerbaarheid* toegevoegd. Deze Toolkit bevat de concrete instrumenten en werkwijzen voor diplomaten, communicatieprofessionals en analisten. Door semantische weerbaarheid te integreren in de strategische planning van de EEAS en DG COMM kan duurzame impact worden verzekerd.

Bibliografie

- Allchorn, William. *Beyond Countering Violent Extremism*. London: Routledge, 2022.
- Allchorn, William. *How to Guide: Strategic Communications in the Context of Influence Campaigns*. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2022.
- Bachtin, Mikhail. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press, 1981.
- Brunner, Otto, Werner Conze & Reinhart Koselleck (eds.). *Geschichtliche Grundbegriffe*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1972–1997.
- Clingendael Institute. *Analyzing Belarus: Patterns of Symbolic Kinship and Political Dependence*. The Hague, 2023.
- European External Action Service. *Counter-FIMI Toolbox*. Brussels, 2023.
- European Union. *A Strategic Compass for Security and Defence*. Brussels: Council of the European Union, 2022.

²⁴ Een beroep kan worden gedaan, bijvoorbeeld, op het Permanent Structured Cooperation (PESCO) voor defensiegerelateerde aspecten of het Citizens, Equality, Rights and Values (CERV) programma voor de maatschappelijke en journalistieke component.

- Foret, François. "Introduction to 'Religion in the European Parliament: Between Nation and Europe'." *Religion, State & Society* 52, no. 4 (2024): 299–318.
- Guseinov, Gasan. *Sovetskie Ideologemy v Russkom Diskurse 1990-kh Godov*. Moscow, 2004.
- Guseinov, Gasan. *Karta Nashei Rodiny kak Ideologema*. Moscow, 2005.
- Hagemeister, Michael. „Der ‚Nördliche Katechon‘ — ‚Neobyzantismus‘ und ‚politischer Hesychasmus‘ im postsowjetischen Russland.“ Erfurter Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums 15 (2016).
- Jameson, Fredric. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca: Cornell University Press, 1981.
- Kalaitzidis, Pantelis. *Orthodox Political Theology*. Geneva: WCC Publications, 2012.
- Karaganov, Sergej A. *Russia's Living Idea/Dream*. Moskou: SVOP, 2025.
- Koselleck, Reinhart. *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der Politischen und Sozialen Sprache*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2006.
- Kristeva, Julia. *Séméiotikè: Recherches pour une Sémanalyse*. Paris: Seuil, 1969.
- Laruelle, Marlène. "Russia's Ideological Construction in the Context of the War in Ukraine." *Russie.Eurasie.Reports*, no. 46. Paris: IFRI, 2024.
- UK Government. *RESIST 3: Counter-Disinformation Toolkit*. London, 2023.
- Poetin, Vladimir. 'Over de historische eenheid van Russen en Oekraïners'. Moskou: Kremlin, juli 2021.
- Van der Linden, Sander. *Foolproof: Why We Fall for Misinformation and How to Build Immunity*. London: Fourth Estate, 2023.
- Voloshinov, Valentin N. *Marxism and the Philosophy of Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986 [1929].

Over REKA

De Rusland en Oost-Europa Kennisalliantie (REKA) is een kennisplatform opgericht door het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het omvat een breed en inclusief netwerk van experts en heeft tot doel de aanwezige kennis in Nederland over Rusland en Oost-Europa uit te bouwen, publiek inzichtelijk te maken en beschikbaar te stellen voor de Nederlandse overheid. 'REKA' – Russisch voor rivier – slaat dan ook op de stroom van kennis die dit netwerk beoogt op gang te brengen.

www.rekanetwork.org
info@rekanetwork.org
+31 70 324 53 84

Over de auteurs

Alfons Brüning is historicus en religiewetenschapper, gespecialiseerd in Oost-Europa, met name Rusland en Oekraïne. Hij is directeur van het Instituut voor Oosters Christendom aan de Radboud Universiteit Nijmegen en bijzonder hoogleraar *Orthodoxie, Mensenrechten en Vredesopbouw* aan de Protestantse Theologische Universiteit. Hij is auteur en editor van onder andere *Orthodoxy in Two Manifestations? The Conflict in Ukraine as Expression of a Fault Line in World Orthodoxy* (met T. Bremer en N. Kizenko, Berlin, 2022).

Volbrecht van Leenen is plaatsvervangend hoofd van de Sectie Cultuurhistorische Achtergronden en Informatie (CAI) van het Communicatie & Engagement Commando; Ministerie van Defensie. Hij is gespecialiseerd in de cultuurhistorie van de Oostflank, met bijzondere aandacht voor de vertaling van sociaal-culturele analyse naar concrete handelingsperspectieven voor beleid en inzet.

Katja Tolstoj is hoogleraar *Theologie en religie in post-traumatische samenlevingen* aan de Vrije Universiteit Amsterdam en voorzitter van de International Association for Post-Soviet Theology and Study of Religion (PAST). In 2023 was zij Theoloog des Vaderlands. Zij is auteur van onder andere *Theology after Gulag, Bucha and Beyond* (Oxford University Press, 2026), en publiceert over religie, ideologie en geweld in post-Sovjet- en oorlogssituaties, met bijzondere aandacht voor Rusland en Oekraïne.

Evert van der Zweerde is emeritus hoogleraar Politieke Filosofie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij is gespecialiseerd in Russische filosofie en politiek denken, met bijzondere aandacht voor de intellectuele geschiedenis van Rusland en de verhouding tussen filosofie, ideologie en macht. Zijn belangrijkste publicatie is *Russian Political Philosophy* (Edinburgh University Press, 2022).

Disclaimer: Dit onderzoek is uitgevoerd binnen het raamwerk van het REKA-netwerk. De verantwoordelijkheid voor de analyse, inhoud en geuite meningen berust uitsluitend bij de auteurs.

* Illustratie voorzijde: conceptuele visualisatie van Ideologemen als verzadigingsstrategie (zwermlogica), gegenereerd met ondersteuning van een AI-beeldmodel